

Het gerechtelijk onderzoek van H.G. Moth-Borglum op de jezuïetenmissie van Lemfu – Congo (1905)

Een gerechtvaardigde aanklacht tegen onderdrukking ofwel een "comico-tragique aventure"?

WIM FRANÇOIS

_____ Postdoctoraal onderzoeker – Faculteit Godgeleerdheid Katholieke Universiteit Leuven

Begin 1905 voerde de substituut van Leopoldstad, de Deen Holger Gutsen Moth-Borglum op de jezuïetenmissie van Lemfu een gerechtelijk onderzoek. Door de betrokken partijen werd dit op een wel erg uiteenlopende wijze gepercipieerd. De magistraat zelf meende dat hij de gerechtvaardigde klachten van de onderdrukte Congolezen moest registreren. De paters van hun kant wisten niet wat hen overkwam en spraken van een "comico-tragique aventure". De overheid kreeg lucht van de zaak en stelde 'een onderzoek naar het onderzoek' van Moth-Borglum in. In dit artikel willen we de concrete gebeurtenissen in Lemfu plaatsen binnen de bredere geschiedenis van de jezuïeten in leopoldistisch Congo.

1. DE JEZUÏETEN IN CONGO

De geschiedenis van de jezuïeten in Congo is al vaak verteld en moet hier enkel in grote lijnen worden herhaald (Ciparisse, 1973, 693-839; 1976-1977, 368-605; 1981, 401-687; 1982, 153-267; Delathuy, 1986; 1992, 294-340; De Meulder, 1998, 20-29; de Saint-Moulin, 1993, 545-574; Mukoso Ng'Ekieb, 1993).¹ De eerste jezuïeten hadden zich met hun overste Emile Van Hencxthoven in 1893 in Congo gevestigd. In Kimwenza, ongeveer 20 km ten

¹ Wat de werken van A.M. Delathuy (pseudoniem voor Jules Marchal) betreft, moeten we opmerken dat ze ruim gestoffeerd zijn met materiaal uit het *Afrikaans Archief* van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Brussel, echter niet met gegevens uit de archieven van de betreffende religieuze congregaties. De auteur biedt een kroniek van de conflicten en incidenten waarin de jezuïeten in die periode voortdurend betrokken leken te zijn, en de koloniale mentaliteit waarvan ze blijk gaven. Hij heeft nauwelijks oog voor het menselijke en materiële surplus dat de evangelisatie in die periode aan de Afrikaanse samenleving kan hebben toegevoegd.

zuiden van Leopoldstad, namen ze de leiding van een staatskolonie op zich, die tot 1901 zou bestaan. De kinderen en jongeren die de Staat er onderbracht, kwamen voor het overgrote deel uit Opper-Congo waar ze volgens de officiële versie uit slavenkaravanen waren bevrijd. Deze bevrijde slavenvrouwen waren op basis van een decreet uit 1890 onder de voogdij van de Staat geplaatst. Sinds 1892 kon aan religieuze congregaties worden toegestaan om de staatsvoogdij over een aantal jonge mensen waar te nemen. Op een schoolkolonie van de Staat, zoals deze van Kimwenza, moesten de kinderen door veldwerk instaan voor het eigen levensonderhoud, kregen ze wat onderwijs en, tot eind 1895, een militaire training. Het regime in Kimwenza was gedisciplineerd en hard, en volgens A.M. Delathuy was het sterftecijfer er erg hoog.²

Met de Staat was afgesproken dat de jezuïeten één vijfde van de jongeren als helpers bij het apostolaat mochten inschakelen. Naast het bestuur van de schoolkolonie van Kimwenza, was aan de jezuïeten ook het Kwango-gebied als missieterrein toevertrouwd. Van Hencxthoven wilde zo vlug mogelijk met het echte, 'zuivere' missiewerk onder de Congolezen beginnen. In november 1893 werd een eerste missiepost in Kisantu opgericht. Er werd een catechistschool gevestigd waar de beste leerlingen van Kimwenza werden heen gestuurd. Bovendien werden vanaf 1894 ook jongeren bij de Bakongobevolking uit de omgeving van Kisantu gerekruteerd. Volgens Van Hencxthoven was dit noodzakelijk om met enig succes de evangelisatie van de plaatselijke bevolking te kunnen aanvatten. De jonge mensen leerden in Kisantu lezen, schrijven en rekenen maar kregen er vooral intensief catechismusonderricht. Daarnaast lag in Kisantu de nadruk op het veldwerk. Met het oog op hun latere zending als catechist moesten de jongeren leren om zelfstandig in hun levensonderhoud te voorzien.

De jezuïeten bouwden in de volgende jaren nog een aantal hoofdposten uit: naast Kisantu waren dat Lemfu, Kipako, Sanda, Mpese en Wumbali (waar evenwel een enigszins andere missiemethode werd toegepast). Op deze hoofdposten verbleven tientallen, zelfs honderden kinderen. Ook daar waren veldwerk, catechismusles, leren lezen (en eventueel schrijven en rekenen) de voornaamste ingrediënten van het onderricht dat de kinderen van de religieuzen kregen. Onder impuls van Van Hencxthoven werd tussen deze hoofd-

². Delathuy heeft berekend dat op acht jaar tijd (1893-1901) maar liefst 1200 kinderen in Kimwenza aan de ontberingen zijn overleden. Hij geeft echter geen exacte aanduiding van het totale aantal kinderen dat in die periode in Kimwenza is gepasseerd. Dit is wellicht ook niet meer mogelijk. Gemiddeld leken in die jaren een 300 tot 400 kinderen op de schoolkolonie van Kimwenza te verblijven. Verder onderzoek moet deze cijfers nog verfijnen (Delathuy, 1992, 307-308).

posten een heel netwerk van bijposten uitgebouwd, die kapelhoeven of *fermes-chapelles* werden genoemd. Deze nederzettingen waren steeds met de goedkeuring van de plaatselijke chefs aan de rand van twee of drie dorpen opgericht.³ De leiding ervan werd waargenomen door een catechist, liefst nog een catechistenechtpaar dat gevormd was in de school van Kisantu. In de beginjaren waren de meeste van deze catechisten jongvolwassenen uit Opper-Congo. In de regel werden een tiental jongeren van 10 tot 16 jaar uit de centrale missiepost naar de kapelhoeven gedetacheerd. In de beginjaren leefden op de kapelhoeven dus ook heel wat bevrijde slavenkinderen uit Opper-Congo. Maar ook de hoofden in de omgeving werden er (al of niet onder lichte dwang) toe aangezet om een aantal jongeren voor een verblijf van ongeveer drie jaar naar de kapelhoeve te sturen.⁴ Na het oprukken van de slaapziekte in de streek (vanaf de jaren 1902-1903), werden er ook 'weeskin-

³ Er is veel te doen geweest over de afzondering of het internaatsregime waarin de Congolese kinderen op de kapelhoeven leefden. Gérard Ciparisse, die de geografische inplanting van de kapelhoeven heeft bestudeerd, beklemtoont het relatieve karakter van deze afzondering. De meeste kapelhoeven bevonden zich op loopafstand van een Congolees dorp. De kinderen van het dorp die voor hun opleiding naar de kapelhoeve waren gestuurd, konden en mochten nadat het school- en het veldwerk waren afgerond, hun familie en vriendjes in hun dorp van herkomst opzoeken. Doorgaans moesten ze de nacht wel doorbrengen in het *dortoir* op de kapelhoeve. Maar zelfs dat was niet overal het geval. Voor deze categorie kinderen situeerde de afzondering zich niet zozeer op geografisch maar wel op cultureel vlak. De jezuïeten en hun catechisten wilden de kinderen doordringen van een christelijk waardepatroon en dito levensstijl en vooral in hun geest een breuk met de traditionele praktijken van de clan creëren (Ciparisse, 1976-1977, 514-516). Dit wordt bijvoorbeeld erg beklemtoond in het getuigenis van pater Giuseppe Greggio (Ciparisse, 1981, 662-668). We moeten echter opmerken dat op de kapelhoeven, zeker in de beginjaren, ook bevrijde slavenkinderen uit Opper-Congo (de 'Bangala') leefden. Voor hen was de afzondering niet enkel cultureel, maar ook geografisch (Mukoso Ng'Ekieb, 1993, 220-221). In het licht van het voorafgaande lijken de zinnen van Delathuy dan ook niet erg genuanceerd: "...de paters moesten de osmose tussen kapelhoeven en dorpen afgrendelen, gezien de onweerstaanbare aantrekkingskracht van hun eigen omgeving op de jonge bannelingen in de kapelhoeven". En: "Het leven was er beslist niet prettig zonder familie, zonder vrienden, zonder meisjes; er viel daar niets te beleven, geen geld te verdienen" (Delathuy, 1986, 8).

⁴ Er blijft ook discussie bestaan over de vraag in welke mate de Congolezen op vrijwillige basis kinderen voor de kapelhoeven afstonden. Volgens Delathuy maakten de jezuïeten zonder schroom van allerlei dwangmiddelen gebruik om zoveel mogelijk kinderen op hun missieposten en kapelhoeven te krijgen, inclusief de inschakeling van het gezag van de Staat (Delathuy, 1986, 8-14; 1992, 312-322). Daarmee hangt de vraag samen naar het sociale statuut van de kinderen die de jezuïeten voor hun kapelhoeven konden rekruteren. Ciparisse benadrukt dat de clanoudsten, die toch enige druk van de *Boela Matari* en de missionarissen ervoeren, bijna uitsluitend kinderen van slavenafkomst naar de kapelhoeven stuurden (Ciparisse, 1976-1977, 456-465, 476-478, 500; 1981, 489-490). Fernand Mukoso Ng'Ekieb lijkt aan te nemen dat ook heel wat vrije kinderen naar de kapelhoeven werden gezonden (Mukoso Ng'Ekieb, 1993, 186 n. 20).

deren' heen gebracht, van wie de ouders dus ten prooi waren gevallen aan de epidemie, waarover verder meer. Aan al deze jonge mensen gaf de catechist het noodzakelijke basisondericht, wat erop neerkwam dat hij hen wat leerde lezen. Hij onderwees hen de catechismus en ging hen voor in het dagelijkse gebed. Daarnaast werd aan de jongeren geleerd om zelf in het levensonderhoud te voorzien door veldwerk en de kweek van kippen en kleinvee. De term kapelhoeve hield dus een heel programma in: het leven werd er geritmeerd volgens het gebed en het geloofsondericht ('kapel') en het veldwerk ('hoeve'). Eind 1904 begin 1905 waren er ongeveer driehonderd kapelhoeven in het missiegebied van de jezuïeten.

Voor de goede werking van het systeem was het nodig dat er stevige banden met de centrale missieposten bleven bestaan. De 'reispaters' of 'broussepaters' reisde onophoudelijk van de ene kapelhoeve naar de andere om er de vorderingen op het vlak van geloofsondericht en veldwerk van nabij te volgen. Voor hem was naast de kapel een eigen hut opgericht. Anderzijds kwamen de catechisten en hun pupillen op zaterdagmiddag en zondag naar de centrale missiepost om er onderricht en vorming van de paters zelf te ontvangen en de zondagsmis bij te wonen. Vanaf 1898 was ook een jaarlijkse retraits van drie dagen voor alle catechisten voorzien.

De kapelhoeven, omringd door tuinen en akkers en verbonden door een netwerk van rechte lanen, moesten een alternatieve structuur uitmaken. Ze moesten uitgroeien tot volwaardige christelijke entiteiten die de 'heidense' dorpen stilaan zouden vervangen. In het concept van de jezuïeten bleven de kinderen best twee tot drie jaar op de kapelhoeve. *Idealiter* gingen ze gedurende nog eens twee jaar de lagere school volgen op één van de hoofdposten van de missie. Dit kwam eigenlijk neer op een catechumenaat voor kinderen die het doopsel vroegen. De beste elementen gingen vervolgens voor nog eens een drietal jaren naar de catechistenschool van Kisantu. De meeste Congolezen waren evenwel niet enthousiast om naar Kisantu te gaan. De 'normaalschool' was bij het jonge volkje immers berucht voor de ijzeren discipline. Deze tucht werd er onder meer afgedwongen door een courante toepassing van lijfstraffen.⁵ De paters raadden de jonge mensen aan om na hun catechumenaat terug te keren naar de kapelhoeve in de nabijheid van hun geboortedorp. Uiteindelijk wilden de missionarissen jonge christelijke gezinnen

⁵. Dit wordt onder meer bevestigd door J. Van Heede s.j., oud-missionaris en leraar aan het Sint-Barbaracollege van Gent. In een reactie op het rapport van de onderzoekscommissie stelde de jezuïet zich zelf kritisch op t.a.v. de missiemethode van zijn confraters-missionarissen in Kisantu (J. Van Heede aan J. De Vos, 10 november 1905; J. Van Heede aan P. Socius, 2 december 1905, Archief van de Vlaamse Jezuïeten in Heverlee (AVJH), *Kwango*, doos 13/3, enveloppe 2).

vormen. Daartoe hadden de jezuïeten sinds 1894 de medewerking van de zusters van O.-L.-Vrouw van Namen bekomen. Zij behartigden de opleiding van de meisjes. De christelijke gezinnen kregen de raad om zich in gehuchten aan de rand van de kapelhoeven te vestigen en er van de opbrengst van hun akkers te leven. Het waren deze nederzettingen die tot christelijke dorpen moesten uitgroeien, wat echter niet helemaal is gelukt. De roep van het traditionele clanleven was immers hardnekkiger dan de jezuïeten hadden gewenst. Vele ouders en dorpschefs wilden dat hun jongeren in de loop van hun opleiding naar huis terugkeerden, al was het maar om te worden ingeschakeld in het veldwerk en de andere bezigheden van de clan. Vanzelfsprekend lieten de paters de jongeren niet graag uit hun invloedssfeer vertrekken. De paters wensten evenmin dat de jonge christenen in dienst van de blanke kolonisten zouden treden. Hun invloed werd namelijk als verderfelijk ervaren. Daarom werden de jongeren niet in de eerste plaats tot ambachtslui opgeleid, want dit zou hen stimuleren om werk te gaan zoeken in de Europese centra of bij de Spoorwegen. De oriëntatie van de jonge christenen in de richting van land- en akkerbouw moest hen in staat stellen volledig zelf in hun levensonderhoud te voorzien.

Vanaf de jaren 1902-1903 werd de streek waar de jezuïeten werkzaam waren, hard getroffen door de slaapziekte-epidemie (Ciparisse, 1973, 803-808; 1976-1977, 405-410, 465-471, 479-501; Delathuy, 1986, 14-38; Mukoso Ng'Ekieb, 1993, 179-186). De Congolese overheid wilde de talrijke weeskinderen onder staatsvoogdij plaatsen. Daarom werd het decreet van 1890 en 1892 opnieuw in werking gesteld. Op basis daarvan verkregen de jezuïeten op 21 augustus 1902 van de overheid de toelating om de staatsvoogdij over de weeskinderen uit hun missiegebied waar te nemen. Vooral vanaf 1903 gingen de jezuïeten met hun catechisten in de dorpen op zoek naar 'weeskinderen' om hen vervolgens naar hun missieposten en kapelhoeven te brengen. Probleem was echter dat bij de Mpangu (net als bij andere bantoevolkeren) het begrip 'wees' onbekend was. Kinderen zonder vader of moeder werden bij de matrilineaire volkeren zoals de Mpangu gewoon door de oom langs moederszijde opgevangen of in de clan ingekapseld. Zij waren eigenlijk ook niet bereid om nog langer jongeren naar de kapelhoeven te sturen. De jonge mensen waren immers levensnoodzakelijk voor de heropbouw en de voortzetting van de eigen clan die door de slaapziekte was gedecimeerd. De jezuïeten begrepen dat enkel van staatswege opgelegde dwangmaatregelen de Congolezen ertoe konden bewegen de weeskinderen voor de missieposten en de kapelhoeven af te staan. Als antwoord op een vraag van pater Julien Banckaert stelde vicegouverneur-generaal Paul Costermans uiteindelijk, op 15 februari 1904, dat een aantal wezen bestemd was om de

staatskolonies van Boma, Nieuw-Antwerpen (jongens) en Moanda (meisjes) te bevolken maar dat de religieuzen voor het overige zelf schoolkolonies konden oprichten.⁶ De overheid behield wel een controlerende functie: de weeskinderen moesten op lijsten worden ingeschreven die dan op hun beurt door een commissie van drie leden onder leiding van een magistraat zouden worden gecontroleerd. Op het terrein zelf waren de jezuïeten intussen met de rekruteringen doorgegaan, vaak met behulp van de plaatselijke staatsfunctionarissen. Meermaals ook waren het hun catechisten die samen met de postoversten en soldaten van de *Force Publique* in de dorpen en op de markten *razzia's* hielden op zoek naar 'weeskinderen'. Om de druk te verlichten, verklaarden heel wat chefs zwakke of onhandelbare kinderen tot wezen, want van hen was toch weinig te verwachten voor de overleving van de clan. Maar ook heel wat 'vrije' kinderen en jonge mensen kwamen tegen hun eigen zin of tegen de zin van hun clangenoten op de missieposten en kapelhoeven van de jezuïeten terecht. Een aantal jongeren probeerden de kapelhoeven en missieposten te ontvluchten. De jezuïeten die de voogdij over deze jongeren waarnamen en dus voor hen verantwoordelijk waren, konden niet anders dan de vluchters laten terughalen. Daarbij steunden ze alweer op de gewapende arm van de Staat. De jongeren die een ontsnappingspoging hadden gewaagd, kregen op de missieposten gewoonlijk lijfstraffen toegediend, wat wettelijk was toegelaten en bij de Congolezen zelf ook gebruikelijk was. Het gebeurde ook dat de Congolese chefs na verloop van tijd hun kinderen op de missieposten kwamen teruggeisen. Want in hun ogen waren die kinderen onder druk naar de missieposten van de jezuïeten gebracht. De jezuïeten waren zeer terughoudend om op de vraag van de ouders in te gaan en de kinderen in hun 'heidens' milieu te laten terugkeren. Het hoeft geen verwondering te wekken dat de paters bij de Congolezen meer en meer het imago kregen kinderdieven te zijn. De spanningen ontsnapten ook niet aan de aandacht van (antiklerikale) staatsfunctionarissen die zitting hadden in de controlerende voogdijcommissies.

⁶. J. Banckaert aan gouverneur-generaal, 17 mei 1903, Afrikaans Archief (AA), *Fonds Missies*, M 564/18; P. Costermans aan J. Banckaert, 15 februari 1904, AA, *Fonds Missies*, M 564/18.

2. HET PROCES-VERBAAL VAN H.G. MOTH-BORGLUM TEGEN DE JEZUÏETEN VAN LEMFU

2.1. Het 'onderzoek' van Moth-Borglum op de missie van Lemfu. Een kroniek

Een uitgesproken tegenstander van de schoolkolonies van de jezuïeten was Moth-Borglum (°1878), sinds halfweg 1904 substituut van Leopoldstad.⁷ Uit zijn omvangrijke personeelsdossier komt het beeld naar voor van een man met een moeilijk karakter, die tact miste en op gespannen voet leefde met heel wat mensen in zijn omgeving. Ideologisch gezien was hij niet meteen een protestants christen (zoals de missionarissen dachten), maar hij had een negatief beeld van religie in het algemeen en stond bekend als een uitgesproken vrijzinnige, op het fanatieke af. Ondanks de kritiek op zijn persoon werden zijn vakbekwaamheid als rechter, zijn werkkraft en nauwgezetheid erkend. Alleen zijn kennis van het Frans liet wat te wensen over.⁸

⁷ Over Moth-Borglum is niets te vinden in de *Biographie coloniale*. Mogelijks heeft dit te maken met het feit dat register 893 met biografische gegevens van staatsfunctionarissen verloren is gegaan. In dit register was een samenvattende beschrijving van zijn eerste termijn in Congo opgenomen. In die periode hadden ook de moeilijkheden tussen Moth-Borglum en de jezuïeten plaats. De gegevens over zijn tweede termijn zijn wel bewaard (AA, *Biografische gegevens staatsfunctionarissen*, register 894, folio 256). Het uitgebreide personeelsdossier van Moth-Borglum op basis waarvan deze registers werden bijgehouden, bestaat echter wel nog. Zijn dossier wordt echter niet bewaard in het Afrikaans Archief, maar wel in het Archief van de dienst Internationale Samenwerking. Dit komt omdat Moth-Borglum nog een tijdje op de loonlijst van het Belgische Ministerie van Koloniën heeft gestaan. Doordat een groot aantal van zijn (latere) collega's na de Congolese onafhankelijkheid naar Ontwikkelingssamenwerking zijn overgegaan, zijn alle personeelsdossiers van het Ministerie van Koloniën bij de (huidige) dienst Internationale Samenwerking beland (Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151). In het dossier van Moth-Borglum zitten heel wat brieven die naar zijn moeilijkheden met de jezuïeten verwijzen. Een ander deel van die correspondentie lijkt echter in het *Fonds Missies* van het Afrikaans Archief te zijn geklasseerd (AA, *Fonds Missies*, M 567). De brieven die in twee verschillende bestanden zijn terechtgekomen, overlappen elkaar nauwelijks, maar vullen elkaar grotendeels aan.

⁸ Zie o.m.: F. Waleffe aan Th. Wahis, 20 mei 1906, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151; AA, *Biografische gegevens staatsfunctionarissen*, register 894, folio 256; nota van A. Gohr, 13 april 1909, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

Deze 'hoedanigheden' manifesteerden zich al enkele maanden na zijn benoeming, toen Moth-Borglum namelijk op het einde van 1904 de leiding kreeg van een voogdijcommissie die de lijsten moest controleren van 'weeskinderen' die op de jezuïetenmissies van Kipako, Sanda en Lemfu werden opgevoed. De commissie bestond verder uit postoverste Servais Chanteux van Mbanza-Boma en zonehoofd Félix Mauroy van Mpese.⁹ De commissie had zonder problemen haar werk gedaan op de jezuïetenmissies van Kipako en Sanda. Op dinsdag 31 januari 1905 kwam ze op de missie van Lemfu aan, waar de paters René Butaye en Léon De Duve en hun lekenmedewerker César Devriese resideerden. Daar ging het echter behoorlijk mis; het werd een "comico-tragique aventure", zoals Butaye later zou schrijven.¹⁰ Het is heel moeilijk om een objectief zicht op de gebeurtenissen in Lemfu te krijgen. We beschikken onder meer over de processen-verbaal van Moth-Borglum zelf,¹¹ over zijn uitgebreid maandrapport aan de staatsprocureur,¹² over het uitvoerige protest van apostolisch prefect Banckaert op de gebeurtenissen in Lemfu,¹³ over de reactie van Moth-Borglum op het protestschrijven van Banckaert (dat eenzijdig de versie van Butaye heette te geven),¹⁴ over het dagboek van Butaye¹⁵... Sommige versies spreken elkaar regelrecht tegen. Als basis voor de weergave van de feiten gebruiken we het officiële rapport dat commandant Mauroy voor het gouvernement in Boma moest opstellen,

⁹ J. Banckaert aan P. Costermans, 3 oktober 1904; P. Costermans aan J. Banckaert, 27 december 1904; P. Costermans aan A. Mahieu, 30 december 1904; A. Mahieu aan P. Costermans, 6 januari 1905; J. Banckaert aan P. Costermans, 23 januari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 564/19.

¹⁰ R. Butaye aan A. Cus, 9 maart 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/2, enveloppe 12. Stanislas De Vos die op de missiepost van Sanda resideerde, schreef aan zijn broer, jezuïetenprovinciaal Joseph De Vos: "Le R.P. Supérieur vous aura mis au courant des faits et gestes d'un certain Moth-Borglum, substitut du procureur d'État à Léo... Ici, il s'est montré convenable. Je vous avoue que dans le cas contraire je n'aurais pas eu la patience du P. Butaye" (S. De Vos aan J. De Vos, 12 april 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/2, enveloppe 12).

¹¹ Bundeling van de processen-verbaal opgesteld in Lemfu, 11 februari 1905 (kopie ten behoeve van de onderzoekscommissie), AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11; processen-verbaal, verschillende data; samenvatting van de processen-verbaal van Moth-Borglum, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

¹² Maandelijks rapport aan de staatsprocureur vanwege H.G. Moth-Borglum, januari 1905, AA, *Fonds Affaires Étrangères-Buitenlandse Zaken*, AE/1 348; AA, *Fonds Missies*, M 567.

¹³ J. Banckaert aan P. Costermans, 11 februari 1905, AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11; handgeschreven kopie van dit protestschrijven door J. Banckaert, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

¹⁴ H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

¹⁵ Dagboek van R. Butaye, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 1, p. 21-22. Dit dagboek werd door de Congolese jezuïeten ook in gedrukte vorm uitgegeven: Butaye (R.), *Les jalons d'une évangélisation. Mission de Lemfu 1898-1911. Œuvre posthume*, Kinshasa, 1993, pp. 24-25.

en dat nog het meest sereen van toon lijkt te zijn.¹⁶ Voor wat de feiten betreft die zich na het vertrek van Mauroy hebben afgespeeld, maakte het zonehoofd naar eigen zeggen ook gebruik van gegevens die hem door Chanteux waren meegedeeld.

Zoals reeds vermeld, kwam de voogdijcommissie op dinsdag 31 januari 1905 op de missie van Lemfu aan. Mauroy noteerde dat het 10.12 uur was. De Duve was toen nog herstellende van een galaandoening en moest het bed houden. Butaye hield toezicht op de kinderen die veldwerk deden. Het was dus lekenhelper Devriese die als eerste de commissie in Lemfu ontving, hoewel hij zelf nog herstellende was van bloedwaterkoorts. Aan de commissieleden werd als logement een lemen huis aangeboden dat in de beginjaren van de missiepost nog door de paters was bewoond. Omdat het hun niet erg comfortabel leek, besloten de drie commissieleden hun tenten op te slaan. Dat de commissieleden eventueel in het huis van de paters zelf konden logeren, was niet aan de orde. De drie namen wel zonder problemen de uitnodiging aan om op de missiepost samen met de jezuïeten de maaltijden te gebruiken. Op dinsdag 31 januari, woensdag 1 februari en gedeeltelijk nog op donderdag 2 februari wijdde de commissie zich aan haar eigenlijke kerntaak en onderzocht ze de lijst met 'weeskinderen'. Ondanks de probleempjes met het logementshuis, was de sfeer die eerste dagen hoffelijk.

Vanaf woensdagnamiddag 1 februari 1905 kwamen echter de eerste onweerswolken opzetten. Op die dag was de sluwe chef Lukoki van het nabijgelegen dorp Selo (of Nselu) aangekomen. Hij en zijn mensen begonnen bij de substituut allerlei klachten over de missie aan te brengen, waarvan het waarheidsgehalte op dit ogenblik niet meer volledig is te achterhalen, maar die de algemene wrevel tegenover de jezuïeten in de tijd van de slaapziekte-epidemie illustreren. Moth-Borglum gunde de klagers meteen een luisterend oor en plaatste zich in een andere rol: van lid van een voogdijcommissie werd hij onderzoeksmagistraat. De hele woensdagnamiddag en donderdag besteedde hij aan de ondervraging van jongeren op de missie en van mensen uit de inlandse dorpen. Hij maakte ook telkens een proces-verbaal op.¹⁷

Eén van de eerste klachten van Lukoki was dat werklui van de staatspost van Kikinga (Pesi) en/of jonge mannen van de missie van Lemfu – het verschil was blijkbaar niet altijd duidelijk – drie maanden tevoren op louter verzoek van de paters op de markten in de omgeving willekeurige arrestaties

¹⁶. Rapport over de gebeurtenissen in Lemfu door commandant F. Mauroy, 11 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

¹⁷. Bundeling van de processen-verbaal opgesteld in Lemfu, 11 februari 1905 (kopie ten behoeve van de onderzoekscommissie), AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11; samenvatting van de processen-verbaal van Moth-Borglum, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

hadden verricht. Dit was bedoeld als sanctie omdat de levering van *kwangen* (of maniokbroden) aan de missiepost onvoldoende werd geacht. Bij deze razzia's zouden ook verschillende bezittingen van de opgejaagde mensen zijn gestolen. De 'gijzelaars' werden in Lemfu gevangen gezet. Overdag moesten ze werken op de akkers van de missiepost of bij de aanleg van wegen, tot de schuld was voldaan. Trouwens, ook voor de rekrutering van dragers of werklui voor de missie zouden de 'boys' van Pesi razzia's op de markten hebben georganiseerd.

De Congolezen hadden die woensdagnamiddag aan Moth-Borglum ook al verteld dat de gevangenis was leeggemaakt met het oog op de komst van de commissie. De Congolezen wezen als gevangenis het lemen huis aan dat de commissieleden op de dag van hun aankomst nog als logement was aangeboden! Moth-Borglum was daarover ongetwijfeld gekrenkt en liet dat ook aan Butaye horen: de substituut vond het huis niet enkel vuil en onhygiënisch, maar noemde het ook onbetamelijk dat de jezuïeten de officiële vertegenwoordigers van de Staat in een gevangenis hadden willen huisvesten. Bovendien was zo'n gevangenis een broeihaard van ziektekiemen.¹⁸ Pater Butaye was hard geschrokken van de reactie van de substituut en trachtte de explosieve situatie te ontmijnen. Hoe hij precies reageerde, is niet helemaal duidelijk. Het betreft hier een passage waarbij de verschillende versies erg uiteenlopen.¹⁹

Wat er ook van zij, de sfeer was onherroepelijk vertroebeld. Op woensdagavond 1 februari verscheen Moth-Borglum niet meer voor het avondmaal dat op de missiepost werd aangeboden. Zijn collega's Chanteux en Mauroy waren er wel. Deze laatste stipte aan dat de uitspraken van de Congolezen slechts een relatieve waarde hadden en tilde helemaal niet zo zwaar aan wat ze verklaarden. Hij wilde bijgevolg de hoffelijke relaties van het begin van hun zending kost wat kost behouden.²⁰ De substituut van zijn kant had

¹⁸ H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

¹⁹ Volgens Mauroy hield Butaye tegenover hem vol dat het oude patershuis géén gevangenis was en dat er nooit een gevangenis in Lemfu geweest was (Rapport over de gebeurtenissen in Lemfu door commandant F. Mauroy, 11 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567). Ook Banckaert benadrukte in zijn klachtenbrief dat het huis gewoonlijk door Devriese werd bewoond (J. Banckaert aan P. Costermans, 11 februari 1905, AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11). Volgens Moth-Borglum beweerde Butaye zelfs dat Devriese het huis bij vergissing aan de drie commissieleden had toegewezen; het was eigenlijk voor hun dienstponeel bestemd. Later, tijdens een van de verhoren, zou Butaye echter toegegeven hebben dat het logementshuis wel degelijk als gevangenis was gebruikt, maar dat het inmiddels was opgeknapt en inderdaad enigszins lichtvaardig aan de commissieleden was aangeboden (H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567).

²⁰ Moth-Borglum vermeldt als enige dat Mauroy en Chanteux zich omwille van de aangedane beledigingen ook hadden willen terugtrekken van de gasttafel van de jezuïeten. Maar hij

evenwel besloten om de klachten van Lukoki en andere Congolezen wél ernstig te onderzoeken. Achteraf beklemtoonde Moth-Borglum dat zijn afwezigheid aan de tafel van de jezuïeten niet was ingegeven door de persoonlijke krenking rond het logementshuis, maar vanuit de wil om zijn onderzoek in alle onafhankelijkheid te voeren.²¹

Die woensdagnamiddag en vooral op donderdag 2 februari brachten Lukoki en anderen nog verschillende klachten bij Moth-Borglum aan. De paters en hun catechisten zouden de dorpen afschuimen op zoek naar vermeende weeskinderen. Ouders en chefs zouden onder zware druk kinderen voor de missieposten en kapelhoeven hebben afgestaan, ook al ging het niet altijd om weeskinderen. Zo waren ook een zestal jongeren uit het dorp van Lukoki zelf op de missie terechtgekomen. De paters lieten deze en andere jongeren niet meer naar huis terugkeren, ook al verzochten zijzelf en hun ouders daarom. Wie probeerde te vluchten, kreeg chicotteslagen of werd aan de ketting gelegd. Dat op de missiepost kwistig met lijfstraffen werd omgegaan, om allerlei redenen, maar vaak als sanctie voor een vlucht poging, was trouwens bron van heel wat klachten. We moeten hierbij opmerken dat lijfstraffen op 'weesjongens' die onder voogdij stonden wettelijk toegelaten waren. Heikel punt was natuurlijk of niet overdadig beroep werd gedaan op "la chicotte et les fers" en of lijfstraffen ook aan niet-wezen mochten worden toegediend, zoals de zes uit de *chefferie* van Lukoki.

Een aantal casussen vooral trokken de aandacht van Moth-Borglum. Onder hen was er de klacht van een zekere Mayala uit Kititi, ongeveer 20 jaar oud. Hij verklaarde aan Moth-Borglum dat hij geen wees was en dat de chef en zijn moeder hem als kind naar de missie hadden gezonden. Ondanks zijn verzoeken om naar zijn dorp terug te keren, had de pater altijd geweigerd. Bovendien was hij tegen de zin van de religieuzen getrouwd met een inlandse vrouw, die van hem een kind verwachtte. Bij wijze van straf hadden de paters hem dertig chicotteslagen laten toedienen. Indien het verhaal van Mayala klopte, was het maximum toegelaten chicotteslagen zeker overschreden. Sindsdien leefde Mayala (gedwongen) van zijn vrouw gescheiden. Hij vroeg aan Moth-Borglum de vrijheid.

Verder was er het geval van een zekere Boanda, ongeveer 12 jaar oud. Een jaar tevoren had een rechter hem toegestaan om naar zijn dorp terug te keren

(= Moth-Borglum) zou hen daarvan weerhouden hebben en hen hebben aangeraden om hun maaltijden op de missie te blijven gebruiken. Op instructie van de Staat moesten immers steeds goede relaties met de missies onderhouden worden (H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567). We hebben deze visie echter in geen enkele andere bron bevestigd gevonden.

²¹. H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

en dit zowel op zijn eigen vraag als op vraag van zijn vader en de dorpschef. Maar wanneer de rechter vertrokken was, zou pater Butaye Boanda in zijn dorp opnieuw hebben laten oppakken en hem naar Lemfu hebben laten terugbrengen. Wat later had Boanda van pater Butaye wél de toelating gekregen om voor één dag naar huis te gaan en er zijn vader te bezoeken. Hij was echter drie dagen weggebleven en had daarvoor vijftien chicotteslagen gekregen. Boanda verklaarde dat hij niet meer naar zijn dorp terug durfde uit schrik om te worden gestraft. Hij vroeg aan Moth-Borglum dat de paters hem niet meer zouden vervolgen.

Er is trouwens nog een derde geval dat onze aandacht verdient. Gando of Gandu, een vrouw van rond de 18 jaar, was op een bepaalde zondag niet naar de eredienst in Lemfu gegaan maar was op haar kapelhoeve gebleven. Bij de terugkeer van de andere bewoners uit Lemfu kreeg de vrouw als straf verschillende chicotteslagen toegediend door het hoofd van de kapelhoeve. Dit gebeurde zogezegd op last van pater De Duve zelf. Deze zaak zou door Moth-Borglum zorgvuldig uitgekend worden omdat dergelijke lijfstraffen op een vrouw, die bovendien geen wees onder staatsvoogdij bleek te zijn, wettelijk verboden waren. Daarover kon geen discussie bestaan.

In het spoor van Lukoki beklaagden mensen er zich bij Moth-Borglum dus ook over dat zij niet konden trouwen hoewel ze daar de geschikte leeftijd voor hadden. Anderen zegden dat ze volgens inlandse gebruiken gehuwd waren maar na hun komst naar de missie hun echtgenoten niet meer mochten zien. Of meer nog: ze waren volgens inlandse gebruiken getrouwd maar hadden daarna tegen hun zin met iemand van de missie moeten huwen. Dit had zich met minstens één of zelfs meerdere vrouwen uit het dorp Nselu of Selo van Lukoki voorgedaan. Zij waren bij een van de razzia's op de markten meegenomen en als gijzelaars naar de missiepost van Lemfu overgebracht. Toen verwanten dan de verschuldigde portie *kwangen* kwamen leveren en de gegijzelde vrouwen opnieuw kwamen opeisen, konden of wilden enkele onder hen niet mee omdat ze een huwelijksbelofte met iemand van de missiepost hadden. Onder hen werd de aandacht van Moth-Borglum vooral getrokken door Budi of Mbudi die (ook kerkelijk) was gehuwd met Arnold Makengo Malambo, hoofdcatechist van de kapelhoeve van Kinzenza. Voor Moth-Borglum en in aanwezigheid van 'haar chef' Lukoki verklaarde ze dat ze terug wilde naar haar man in haar dorp Selo.

Kortom: er was nogal wat ongenoegen en vele mensen wilden eigenlijk van de missie weg. De hele woensdagnamiddag en donderdag had Moth-Borglum klachten van Congolezen beluisterd en geregistreerd. Op vrijdag 3 februari bleek duidelijk dat de stemming op en rond de missiepost behoorlijk was opgehitst. 's Morgens al begonnen de pupillen van de missie te mopperen

en te protesteren bij ieder woord dat Butaye tot hen sprak. Op vraag van de jezuïet onderhield commandant Mauroy zich gedurende enkele ogenblikken met de oproerige kinderen. Dezelfde morgen nog werd pater Butaye door Moth-Borglum eveneens voor een verhoor ontboden. De magistraat stond erop dat Butaye naar zijn tent kwam. Dit werd door de pater als een extreme vernedering aangevoeld. Hij moest er namelijk plaatsnemen op hetzelfde bankje van waarop ook de Congolezen hun verklaringen hadden afgelegd.²² Dit schouwspel werd daarenboven door heel wat jongeren van de missie gadeslagen. Nochtans was het patershuis voor dergelijke delicate verhoren ter beschikking gesteld, maar Moth-Borglum was op dit aanbod niet ingegaan. Het verhoor van Butaye in de tent van Moth-Borglum duurde twee tot drie uren. Ten gronde werd de pater er geconfronteerd met de voornoemde klachten van Lukoki en andere Congolezen. Butaye ontkende formeel dat hij ooit opdracht had gegeven om op willekeurige wijze mensen op de markten op te vorderen of te arresteren; wanneer hij dragers nodig had, wendde hij zich steeds tot postoverste Samuel Benjamin Luke van Pesi. Hij gaf wel toe dat een paar maanden tevoren werklui van Pesi tien tot twintig mensen hadden aangebracht, de koord rond de nek, en dat deze mensen dan een tijdlang op de missiepost werden vastgehouden en op de velden aan het werk waren gezet. De reden voor hun arrestatie was dat deze mensen inderdaad de opgelegde levering van *kwangen* aan de missiepost niet hadden volbracht. De aangebrachte nuances hier zijn heel belangrijk: mensen vasthouden die de hun opgelegde corvees niet hadden voldaan, zoals Butaye suggereerde, was wettelijk toegelaten. Lukoki daarentegen had verklaard dat op willekeurige wijze gijzelaars waren genomen. Dit was in Congo lange tijd een gangbare praktijk geweest in het geval een groep Congolezen niet met zijn belastingen of corvees in orde was, maar was enige maanden voor de feiten in Lemfu formeel verboden.

Pater Butaye beklemtoonde verder dat op de missie-instellingen niet enkel voogdikinderen leefden maar dat heel wat Congolese ouders en hoofden op vrijwillige basis kinderen en jongeren naar de kapelhoeven stuurden met het oog op hun opvoeding. Hij had er geen moeite mee om toe te geven dat opgroeiende mannen bij de uitbouw van een kapelhoeve enorme diensten konden bewijzen. Eigenlijk ging het dus om vrije mensen die konden weggaan wanneer ze wilden. Maar de paters probeerden er hen toch van te overtuigen dat het beter voor hen was om op de kapelhoeve te blijven en niet naar hun dorp terug te keren, om niet te hervallen in zogenoemd misdadig of

²². Butaye schreef verontwaardigd dat hij ondervraagd was "sur la même sellette, où venaient de figurer de vulgaires indigènes" (Dagboek van R. Butaye, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 1, p. 21).

overspelig gedrag. Het is ook belangrijk op te merken dat Butaye formeel ontkende dat de chefs de kinderen terug opeisten. Lukoki was volgens hem ronduit een kwaadaardig element: het was hij die andere mensen verdrukte, willekeurige arrestaties verrichtte en boeten oplegde. Volgens Butaye zou hij eigenlijk in Basoko aan de ketting moeten liggen!²³ Deze verklaring werd ondertekend door pater Butaye die ongetwijfeld in de overtuiging verkeerde nauwelijks iets onwettigs te hebben gedaan.

Ook commandant Mauroy werd door de substituut ondervraagd, meer bepaald over de hand- en spandiensten die postoverste Luke van Kikinga (Pesi) aan de jezuïeten van Lemfu zou leveren. Mauroy verklaarde echter dat hij geen weet had van willekeurige arrestaties op de markten in de omgeving van Pesi en dat hem daarover nog nooit een klacht had bereikt. Hij wist dus ook niet of Luke mensen op de missiepost liet opsluiten. Volgens Mauroy kon er echter geen twijfel over bestaan dat, als dergelijke praktijken zich voordeden – hij bedoelde ongetwijfeld het nemen van willekeurige gijzelaars –, de wet overtreden werd. Wel was het hem bekend dat de paters erover klaagden dat de Congolezen uit de buurt de hun opgelegde leveringen van *kwangen* niet goed voldeden.

Dezelfde vrijdag 3 februari nog kreeg Butaye een koortsaanval. Deze was wellicht het gevolg van de spanningen die het gerechtelijk onderzoek met zich meebracht.²⁴ Volgens Moth-Borglum ging het echter grotendeels om een geveinsde ziekte, een voorwendsel om niet meer op zijn vragen te moeten antwoorden.

Op zaterdagmorgen 4 februari ging Moth-Borglum door met zijn verhoren. Pater De Duve was op dat ogenblik nog herstellende van zijn galaandoening, maar werd niettemin door de substituut verhoord. In de voorstelling van de paters ging het steeds om lange uitputtende verhoren.²⁵ Moth-Borglum beklemtoonde dat hij zich steeds correct tegenover de religieuzen gedroeg.²⁶ Wat de chicotteslagen aan Gando betreft, verklaarde De Duve dat het de

²³ De vermelding van Basoko in het getuigenis van pater Butaye is toch wel merkwaardig. Basoko was in het Aruwimi-district gelegen, te midden van de rubbergebieden. Er was een uitgebreide militaire aanwezigheid en met 'weerspannige elementen' werd er niet bepaald zachtvaardig omgegaan. Mogelijks wilde Butaye zeggen dat Lukoki niet beter verdiende dan dat. Maar Butaye kon op dat ogenblik zeker nog niet weten dat Moth-Borglum na zijn strubelingen met de jezuïeten zou worden overgeplaatst naar... Basoko.

²⁴ Mauroy schrijft over "une forte fièvre provoquée, la chose ne laisse aucun doute, par l'énervement des incidents" (Rapport over de gebeurtenissen in Lemfu door commandant F. Mauroy, 11 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567).

²⁵ J. Banckaert aan P. Costermans, 11 februari 1905, AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11; Dagboek van R. Butaye, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 1, p. 22.

²⁶ H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

bedoeling was geweest dat haar echtgenoot haar die tuchtiging toediende (want hij had gezag over haar), en niet de capita of iemand anders van de kapelhoeve. De Duve was er zich ongetwijfeld van bewust dat de missies niet het recht hadden lijfstraffen aan vrouwen toe te dienen. Hij was wel meteen bereid om toe te geven dat hij "la chicotte et les chaines" had opgelegd aan een aantal andere jongeren, onder meer wegens vlucht pogingen. De Duve was er op zijn beurt van overtuigd niets onwettelijks te hebben gedaan. Maar aangezien het onder meer om vrije kinderen en niet om weeskinderen ging, was de redenering van De Duve wellicht voor discussie vatbaar. Heel delicaat was de zaak van Boanda. Over hem verklaarde De Duve dat hij zelf niet rechtstreeks van de substituut had gehoord dat de jongeman vrij was om naar huis te gaan, maar dat hij dit van anderen had vernomen. Eigenlijk schoof hij deze moeilijke aangelegenheid door naar zijn confrater Butaye. Pater De Duve gaf net als zijn confrater Butaye toe dat Congolezen door de *boys* van Pesi naar de missiepost waren gebracht omdat ze de verplichte leveringen in *kwangen* niet hadden voldaan. De Duve werd verder geconfronteerd met de zaak van enkele vrouwen die ook hadden verklaard dat ze tegen hun zin naar de missiepost waren gebracht en er kerkelijk waren moeten trouwen met een catechist, maar dat ze eigenlijk naar hun dorp van herkomst bij hun eigenlijke man wilden terugkeren. De Duve repliceerde vanzelfsprekend dat die vrouwen vrijwillig met een huwelijk hadden ingestemd. Het proces-verbaal van het verhoor werd door De Duve ook ondertekend. Verkeerde hij in de mening dat hij niets onwettelijks had gedaan of voelde de ietwat schuchtere pater zich geïntimideerd door het optreden van de substituut? In ieder geval zou de handtekening van Butaye en vooral van De Duve de jezuïeten nog in verlegenheid brengen...

Op zijn beurt werd Butaye die zaterdag voor een tweede maal verhoord. Dit keer gebeurde dat op de missiepost zelf. De jezuïet verklaarde dat jonge mensen die in staat waren zich te gedragen, wél naar hun dorp mochten terugkeren. Bovendien had Butaye er geen moeite mee om op zijn beurt te verklaren dat lijfstraffen aan een aantal jongemannen waren toegediend. Ook hier moet worden opgemerkt dat Butaye ongetwijfeld in de mening verkeerde niets onwettelijks te hebben gedaan, ook al waren er jongeren bij die geen weeskinderen waren. Of Mayala chicotteslagen had gekregen omdat hij zijn 'verloofde' zwanger had gemaakt, zegde Butaye niet te weten. Want hij was op dat ogenblik zelf niet in Lemfu. Maar Boanda, die van een rechter de toelating had gekregen naar huis bij zijn vader terug te keren, was door de paters uitgenodigd terug naar de missie te komen om hem op het rechte pad te houden maar vooral om hem weg te halen uit zijn dorp waar de slaapziekte heerste. Later had hij wel eens de toelating gekregen om één dag naar huis

terug te keren. Maar omdat hij een vals voorwendsel had gebruikt en tegen de afspraken in drie dagen was weggebleven, had hij inderdaad enkele chicotteslagen gekregen. Dit was natuurlijk wel een bekentenis die achteraf tegen de jezuiten zou worden gebruikt. Butaye voegde er verder aan toe dat alle vrouwen die naar de missie waren gebracht, daar op een wettelijke manier waren terechtgekomen. De paters zouden achteraf beklemtonen dat dit lange verhoor voor de zieke Butaye een ware kwelling werd.²⁷ Ook dit werd door Moth-Borglum erg gerelativeerd. Toch manifesteerde zich drie kwart uur na het verhoor bij Butaye bloedwaterkoorts. Moth-Borglum zou later iedere verantwoordelijkheid daarvoor afwimpelen.

In de namiddag kwam Moth-Borglum nogmaals naar het patershuis. Of hij daar echt zoveel lawaai maakte, weten we niet. Maar toen De Duve hem erop wees dat zijn confrater ziek was en het dus wenselijk was dat de rust in het huis werd bewaard, stuitte dit op enige scepsis bij de substituut. Het leidde eens te meer tot een kortsluiting tussen Moth-Borglum en de paters. Moth-Borglum verklaarde verder twee kerkelijke huwelijken ongeldig. Het eerste was dat van Gandu die bij Moth-Borglum haar beklag was komen doen over haar man. Het tweede huwelijk was dat van Mbudi of Budi die met de catechist Arnold Makengo Malambo was gehuwd, maar door haar chef Lukoki terug werd opgeëist. Zij kreeg de vrijheid terug om met Lukoki naar haar dorp van herkomst mee te gaan.²⁸ Naast Gando en Budi kreeg ook Kingkosi haar vrijheid terug, samen met nog vier mannen waaronder Mayala en Boanda "personne n'ayant le droit de les soumettre à l'esclavage".²⁹ Van nog vijftig andere mannen en tien vrouwen stond volgens Moth-Borglum vast dat ze geen wezen waren. Hij stelde ook hun 'bevrijding' in het vooruitzicht.

Op zondagmorgen 5 februari 1905 bood Moth-Borglum zich nogmaals op de missiepost aan. De jezuiten beklemtoonden dat dit eens te meer met veel kabaal en uiterst ongemanierd gebeurde. In ieder geval had er een ernstige aanvaring plaats tussen de substituut en Devriese. Devriese zou de substituut toegesnauwd hebben dat het onwaardig was om de paters op die manier in hun eigen huis te behandelen en dat dit moest ophouden. Daarop zou Moth-

²⁷ J. Banckaert aan P. Costermans, 11 februari 1905, AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11.

²⁸ Volgens de paters was Budi eigenlijk tegen haar zin door mannen van Lukoki weggehaald van de kapelhoeve waar ze leefde en wilde ze eigenlijk helemaal niet terug naar haar dorp. De paters beklagden er zich verder over dat Moth-Borglum zou verklaard hebben dat het kerkelijk huwelijk geen enkele wettelijke waarde had. Zie daarvoor: J. Banckaert aan P. Costermans, 11 februari 1905, AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11; bundeling van de processen-verbaal opgesteld in Lemfu, 11 februari 1905 (kopie ten behoeve van de onderzoekscommissie), AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11.

²⁹ Samenvatting van de processen-verbaal van Moth-Borglum, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

Borglum gerepliceerd hebben dat het zeer gedurfd was van Devriese om hem zo te beledigen in de uitoefening van zijn functie en dat hij hem meteen had moeten laten arresteren. Wat er die zondagmorgen op de missiepost ten gronde moest worden besproken, is ook niet helemaal duidelijk. Volgens de jezuiten beweerde Moth-Borglum dat de paters hun voedselleveranciers en dragers te weinig betaalden. De paters zouden echter gerepliceerd hebben dat ze minstens evenveel als de Staat zelf betaalden. Bovendien meenden de paters te weten dat de substituut zelf een slechte betaler was.³⁰ Moth-Borglum ontkende achteraf formeel dat daarover gesproken was, omdat hij ervan overtuigd was dat de betalingen wél correct verliepen. Moth-Borglum liet uitschijnen dat hij gewoon de overzichtslijst met de *kwangen*-leveringen op de missiepost kwam teruggeven,³¹ om dan vervolgens afscheid te nemen.³²

Dezelfde zondag nog vertrok Moth-Borglum uit Lemfu en liet de hele missie in chaos achter. Butaye sprak later over "jours de mutinerie d'écoliers".³³ Zonehoofd Mauroy was al op vrijdag 3 februari vertrokken omdat zijn eigenlijke taak, de controle van de lijst met (wees)kinderen die aan de missie zouden worden toevertrouwd, beëindigd was en hij een andere opdracht in Pesi te vervullen had. Postoverste Chanteux vertrok klaarblijkelijk samen met Moth-Borglum.

Op de terugweg naar Leopoldstad stelde Moth-Borglum blijkbaar nog een aantal onderzoeksdaden. Hij nam de verklaring af van een zekere Palulu, "tête de police" die in Sanza verbleef. De man verklaarde onder ede dat hij vijftien chicotteslagen aan de voornoemde Mayala van Kititi had toegediend, en dit op last van De Duve.³⁴ Het waren dus geen dertig chicotteslagen zoals Mayala zelf had beweerd. Moth-Borglum begaf zich dezelfde zondag ook nog naar de kapelhoeve van Kisenga. Hij wou er beslist vernemen van wie en op wiens bevel Gandu chicotteslagen had gekregen omdat ze op zondag niet naar de eredienst in Lemfu was gegaan. Uit de verklaringen moest blijken dat het wel degelijk het hoofd van de kapelhoeve was die op last van De Duve zelf de chicotteslagen had toegediend.³⁵ Voor Moth-Borglum was daarmee ongetwijfeld bewezen dat De Duve een onjuiste verklaring had afgelegd en dat het dus helemaal niet de echtgenoot van Gandu was die haar een tucht-

³⁰. J. Banckaert aan P. Costermans, 11 februari 1905, AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11.

³¹. Overzichtslijst van de kwangenleveringen als bijlage bij de processen-verbaal, s.d., AA, *Fonds Missies*, M 567.

³². H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

³³. Dagboek van R. Butaye, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 1, p. 22.

³⁴. Proces-verbaal, 5 februari 1905(?); samenvatting van de processen-verbaal van Moth-Borglum, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

³⁵. Processen-verbaal opgesteld in Kisenga, 5 februari 1905; samenvatting van de processen-verbaal van Moth-Borglum, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

ging had moeten toedienen. Op de kapelhoeve van M'Boma registreerde Moth-Borglum dan weer de klacht van twee dorpelingen van Kandongo.³⁶ Zij beklaagden er zich over dat jongens van de kapelhoeve hun zeug hadden gestolen en opgepeuzeld.

Twee dagen later, op 7 februari 1905, ondervroeg Moth-Borglum ook nog twee mannen die gewoonlijk in opdracht van de paters van Lemfu de chicotteslagen toedienden en verder ook nog vluchters terughaalden enzovoort. Bij die gelegenheid werd ook Mayala er nog eens bijgehaald, die formeel bevestigde dat niet één van die twee mannen maar wel Palulu, "police en tête" in Sanza, hem chicotteslagen had toegediend omdat hij zijn verloofde zwanger had gemaakt.³⁷

Ook in Leopoldstad zelf zette Moth-Borglum zijn verhoren voort, ook al kreeg hij daar het telegram van vicegouverneur-generaal Costermans onder ogen dat hem tot grote terughoudendheid moest aanzetten.³⁸ Op 8 en later nog op 19 februari ontving hij werklui van Pesi, oud-leerlingen van de jezuïetenmissie, die verklaarden op last van de paters van Lemfu razzia's te houden op de markten, omdat de bewoners uit de omgeving niet in orde waren met de levering van *kwangen*. Zij bevestigden dat de arrestanten per vijf met een koord rond de nek aan elkaar werden gebonden en zo op de missiepost van Lemfu werden vastgehouden. In die toestand werden ze op de velden van de missie tewerkgesteld om hun schuld te voldoen. Pas na verloop van tijd werd de koord losgemaakt. De werklui van Pesi ontkenden evenwel dat ze bij die razzia's persoonlijke bezittingen van de mensen achterhielden.

Kortom, zowel in Lemfu zelf als op de kapelhoeven in de buurt en later in Leopoldstad had substituut Moth-Borglum een verbeterd onderzoek naar vermeende misbruiken op de missie van Lemfu gevoerd. Hij had de klachten van bewoners van en rond de missiepost uitvoerig geregistreerd. Hij had getuigen ondervraagd. De paters Butaye en De Duve waren in verschillende verhoren met deze verklaringen geconfronteerd. Van deze ondervragingen was telkens ook een proces-verbaal opgesteld dat – niet onbelangrijk detail – door de paters was ondertekend. Moth-Borglum liet op 11 februari een kopie van het intussen lijvige dossier bezorgen aan de commissie-Janssens die in deze periode de internationale klachten tegen het Congolese regime moest

³⁶ Processen-verbaal opgesteld in M'Boma, 5 februari 1905; samenvatting van de processen-verbaal van Moth-Borglum, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

³⁷ Proces-verbaal, 7 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

³⁸ Processen-verbaal opgesteld in Leopoldstad, 8 februari 1905; 19 februari 1905; samenvatting van de processen-verbaal van Moth-Borglum, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

toetsen en op terugweg naar Europa was.³⁹ Wellicht maakte Moth-Borglum in diezelfde dagen ook al een groot deel van het dossier over aan de directeur van Justitie in Boma.

Op 25 februari wist Moth-Borglum echter nog een belangrijke getuige te strikken. Op die dag nam hij de verklaring af van Luke (°1866), afkomstig uit Lagos en één van de vele West-Afrikanen die in Congolese staatsdienst werkten.⁴⁰ Luke bekleedde de functie van postoverste van Kikinga (Pesi) van oktober 1902 tot half februari 1905. Op het einde van zijn diensttijd was hij in Leopoldstad aangekomen. Ondervraagd over de willekeurige arrestaties door werklui van de staatspost op de markten in de buurt van Lemfu, verklaarde Luke van niets te weten. Hij wist dus ook niet of deze arrestanten in Lemfu in de gevangenis waren gezet en er dwangarbeid dienden te verrichten. Wel stelde hij klaar en duidelijk dat hij de laatste maanden tot tweemaal toe werklui van zijn post ter beschikking van pater Butaye had gesteld "pour aider d'inviter des indigènes de porter les prestations qu'ils devaient fournir". Moth-Borglum liet de schijn van onpartijdigheid helemaal varen toen hij Luke daarna ondervroeg over de betrokkenheid van de staatspost bij de rekrutering van inlandse jongeren voor de missiepost van Lemfu en de kapelhoeven in de omgeving. Hij gebruikte onder meer deze bewoordingen:

"...capturer les indigènes pour les soumettre à l'esclavage aux missions, ces esclaves ne pouvaient se sauver ni se soustraire aux tortures de la part des Pères, mais ils furent toujours ramenés aux missions, s'ils s'étaient sauvés. Ce trafic s'est fait par l'assistance du poste de Kikinga".

Op deze wijze peilde Moth-Borglum naar de medewerking van werklui van de staatspost bij de rekrutering van kinderen voor de missie van Lemfu en vooral bij de opsporing van jongeren die de missiepost opnieuw waren

³⁹. Bundeling van de processen-verbaal opgesteld in Lemfu, 11 februari 1905 (kopie ten behoeve van de onderzoekscommissie), AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11. Secretaris-generaal Adolphe de Cuvelier maakte in één van zijn brieven een allusie op een persoonlijke ontmoeting tussen Moth-Borglum en de leden van de onderzoekscommissie (A. de Cuvelier aan gouverneur-generaal, 25 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567; Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151). Zo'n ontmoeting is theoretisch gezien goed mogelijk geweest, want het dossier van Moth-Borglum draagt als datum 11 februari 1905 en in die dagen verbleef de onderzoekscommissie, op terugweg naar Europa, in Leopoldstad. Voorzitter Edmond Janssens van de onderzoekscommissie maakte nergens gewag van een dergelijke ontmoeting, maar stelde duidelijk dat Moth-Borglum een kopie van het dossier op 11 februari vanuit Leopoldstad naar Boma opstuurde en dat de onderzoekscommissie het daar op 14 februari ontving. Zie daarvoor de handgeschreven nota's van E. Janssens m.b.t. de protesten van de katholieke missies (minuut), AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11.

⁴⁰. Proces-verbaal opgesteld in Leopoldstad, 25 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

ontvlucht. Luke gaf toe dat de jezuïeten regelmatig een beroep deden op zijn diensten om "voortvluchtige wezen" terug op te pakken en dat hij altijd te goeder trouw aan die geheel gerechtvaardigde vraag had voldaan. Als de jezuïeten hem jongeren hadden doen oppakken die niet het wettelijk statuut van 'wees' hadden en dus eigenlijk vrij waren, dan viel dat buiten zijn verantwoordelijkheid, zo stelde Luke nog. Luke onderbouwde zijn verklaring ook nog met twee schriftelijke berichtjes die van de jezuïetenmissie waren uitgegaan.

Na de ondervraging van Luke maakte Moth-Borglum alsnog het proces-verbaal aan de bevoegde instanties in Boma over. Hij kon meteen ook het dossier afsluiten en voegde ook de conclusies toe die hij als onderzoeksrechter meende te kunnen trekken.⁴¹ De kwalificatie van de inbreuken ten laste van de jezuïeten was niet min. Aan de paters Butaye en De Duve werd vooreerst verweten dat ze personen hadden gevangen genomen met het oog op slavernij; dat ze bovendien lichamelijke folteringën hadden toegebracht aan slaven; dat ze gebruik hadden gemaakt van list en geweld om een vrijgelaten slaaf van zijn vrijheid te beroven (in het geval van Boanda) en tenslotte dat ze aanslagen gepleegd hadden op de individuele vrijheid, d.w.z. dat ze Congolezen tijdelijk hadden opgesloten. Al deze feiten werden gekwalificeerd als een inbreuk tegen artikel 1, 12 en 10 van het decreet van 1 juli 1891 en tegen artikel 2 van de strafwet.

2.2. Een requisitoir van Moth-Borglum tegen het terreurregime van de jezuïeten

Moth-Borglum bezorgde de directeur van Justitie en de juristen van de commissie-Janssens niet enkel zijn processen-verbaal. In het uitgebreid maandrapport voor januari, dat in de eerste plaats aan de staatsprocureur was gericht, trachtte substituut Moth-Borglum een globaal beeld te schetsen van de jezuïetenmissies van Kipako, Sanda en Lemfu.⁴² Vooral deze laatste post kreeg een erg negatieve beoordeling en Moth-Borglum waarschuwde meermaals voor een totale machtsgreep van de jezuïeten in de streek (ten koste van het staatsgezag en van de Congolese bevolking zelf). Dit maandrapport had trouwens nog weinig van doen met een objectief juridisch verslag, maar was doorspekt met bittere oprispingen tegen de jezuïeten en hun religieuze

⁴¹ H.G. Moth-Borglum aan de staatsprocureur, 26 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁴² Maandelijks rapport aan de staatsprocureur vanwege Moth-Borglum, januari 1905, AA, *Fonds Affaires Étrangères-Buitenlandse Zaken*, AE/1 348.

overtuiging. Deze aanpak van de substituut zou trouwens door zijn hiërarchische oversten niet worden geapprecieerd.

Moth-Borglum stelde, tot zijn leedwezen, vast dat in de streek nog weinig goed bevolkte inlandse dorpen te vinden waren. De dorpelingen waren het woud ingevlucht, "[...] chicanés et torturés par la charitable institution" (waarmee vanzelfsprekend de jezuiteten werden bedoeld). In de plaats daarvan hadden de paters verschillende kapelhoeven gevestigd. Daar leefden honderden kinderen en jongvolwassenen. Onder de bewoners waren er heel wat die door hun ouders naar de missie-instellingen waren gezonden; volgens de substituut was dit echter onder zware druk gebeurd. Er waren op de inschrijvingslijsten ook heel wat zogenaamde weeskinderen te vinden die de leeftijd van 12 jaar zeker al hadden overschreden en boven die leeftijd mochten wettelijk gezien geen weeskinderen (meer) tegen hun zin naar de missie worden gebracht. Al deze jonge mensen moesten op de missieposten hard werken zonder dat ze een ernstige vergoeding voor hun arbeid ontvingen. De drang naar goedkope werkkrachten was trouwens de reden waarom de religieuzen vooral jongeren uit de leeftijdscategorie van 12 tot 22 jaar rekruteerden en weinig jonge kinderen beneden de 8 jaar opnamen, zo meende Moth-Borglum nog.

Bovendien herhaalde Moth-Borglum dat verschillende jongvolwassenen volgens de inlandse gebruiken gehuwd waren, maar dat ze van de paters op de missiepost hun echtgenoten niet meer mochten zien. Daar werden de vrouwen door de katholieke religieuzen aan (christelijke) mannen gekoppeld, maar ze moesten wel lang genoeg geduld oefenen: "Les noirs doivent attendre jusqu'à ce qu'ils aient de grande barbe avant qu'ils se marient".

Ook riep Moth-Borglum nogmaals het beeld op van de vele Congolezen die de missieposten ontvluchtten en naar huis terugkeerden, omdat de paters hun toch zelden de toelating daarvoor gaven. De missionarissen lieten de jongeren die gevlucht waren echter steevast terug oppakken. De jezuiteten van Lemfu waren er volgens Moth-Borglum zelfs in geslaagd een aantal van hun beschermelingen als arbeider op de staatspost te laten aanwerven. Een briefje aan postoverste Luke volstond om enkele van deze 'werklui' ter beschikking te krijgen om de jongeren die gevlucht waren te laten oppakken. Vluchtters kregen op de missiepost chicotteslagen toegediend of werden aan de ketting gelegd. Verder namen deze 'werklui' ook willekeurige gijzelaars om de voedselleveringen af te dwingen. De wettelijkheid van deze praktijk werd door Moth-Borglum terecht in vraag gesteld. De substituut vroeg zich ook af of er in al die gevallen inderdaad te weinig voedsel op de missie van Lemfu was geleverd. Want de registers met de voedseltaks waren in Lemfu heel onzorgvuldig bijgehouden.

Verschillende bewoners van de missiepost in Lemfu en de bijhorende kapelhoeven hadden verklaringen in die zin afgelegd. Daarvan was netjes proces-verbaal opgesteld en dit lijvige document was bij het maandrapport gevoegd. Maar de substituut merkte op dat dit nog maar het tiende deel van het dossier betrof en dat hij er zich van weerhouden had om zelf een diepgaand onderzoek in te stellen. Hij had namelijk ondervonden dat getuigen door de paters zwaar onder druk waren gezet, bijvoorbeeld door ze dagenlang geen eten meer te geven:

"Les prévenus [les jésuites] qui sont tellement rusés sauraient bien empêcher de se présenter devant moi les esclaves qui pouvaient éventuellement révéler des choses encore plus graves".

Maar de substituut voegde er toch fijntjes aan toe: "Il me faut cependant ajouter que je n'ai reçu aucune dénonciation d'assassinat".

Het was onder meer deze toevoeging die bij zijn hiërarchische oversten kwaad bloed zou zetten. Een diepgaander onderzoek (bij de jezuïeten) zou volgens Moth-Borglum zeker de bescherming van eventuele getuigen moeten garanderen.

Daarmee was trouwens nog niet alles gezegd. Vooral de missiepost van Lemfu waar de paters Butaye en De Duve de leiding hadden, kreeg de volle laag. In deze missiepost liet pater Butaye zijn mannen een heel jaar op jacht gaan, ook in het verboden seizoen. In Sanda daarentegen waren er op dat vlak geen onregelmatigheden vast te stellen. Bovendien was het in Lemfu ook op het vlak van de hygiëne heel triest gesteld. De paters verzorgden zichzelf niet goed. De kinderen die op het veld werkten, zagen er smeriger uit dan de doorsnee Congolezen. Huidaandoeningen waren het gevolg. Ook de hutten waren verre van proper. In Sanda was op het vlak van hygiëne veel meer gerealiseerd, vond Moth-Borglum. De hutten waren netter, de zieken waren apart gelogeerd en werden door een broeder verzorgd. Anderzijds was de substituut er naar eigen zeggen in Sanda getuige van geweest hoe de paters rottend varkensvlees aan de kinderen te eten gaven. Hij noemde de stank ondraaglijk.

Was er dan werkelijk niets positiefs te zeggen over de opvang door de missiepaters? Moth-Borglum had voor zichzelf uitgemaakt dat de paters niet de minste verdienste hadden. Vooreerst klaagde hij het totale gebrek aan affectie bij de geestelijken aan. Deze mannen waren gewoon niet geschikt om kinderen op te voeden, vond de substituut. Hij formuleerde het zo:

"Tout sentiment est condamné dans leur vie, et je l'ai observé, ils sont des hommes durcis et insensibles comme des pierres. Comment peut-on attendre autre chose des

hommes qui mènent une vie contre la nature, contre la base de l'existence d'être humain et qui n'ont aucun autre but que de mourir...".

Niet minder scherp klonk het verder:

"Je n'ai pas vu non plus une seule action qui pût me faire croire que les missionnaires eussent d'affection pour les enfants, pas une seule. Ils reçoivent les enfants avec avidité provenant du même amour que le loup sent pour l'agneau".

De kinderen en jongvolwassenen leerden op de schoolkolonies en kapelhoeven van de jezuïeten ook niets bij, vond Moth-Borglum. Zij werden ingeschakeld bij de constructie van prachtige gebouwen, bij de aanleg van plantages en wandelpaden. Maar op het gebied van landbouw was nauwelijks iets gepresteerd. Met hun honderden 'werklui' waren de missionarissen er nog niet in geslaagd om voldoende voedsel voor iedereen te produceren. De Staat had de leveringen van *kwangen* naar de missieposten moeten afleiden. Alleen in Sanda ging het nog enigszins. Het verblijf van de kinderen op de missiepost zou volgens Moth-Borglum nog enige zin hebben indien ze er een beroep aanleerden. Maar ook dat was niet het geval. Algemene kennis deden ze er evenmin op. In Lemfu hadden de weeskinderen een half uurtje catechismusles per dag en de rest van de tijd moesten ze werken. In Sanda moesten de Congolezen tweemaal per dag de inlandse taal leren lezen en schrijven, maar dat was volgens de substituut enkel om de gebeden en religieuze hymnen te kunnen lezen! "On ne sait rien dire qui serait pour le bien des enfants en les incarcérant dans ces institutions". De arbeid waarmee ze zich op de missiepost moesten bezighouden, konden ze ook in hun dorp van herkomst leren. Want ook Moth-Borglum was ervan overtuigd dat weeskinderen bij de bevolking in Beneden-Congo eigenlijk niet voorkwamen en dat in eerste instantie ooms en tantes maar ook andere familieleden of dorpingen bereid waren om de opvoeding van ouderloze kinderen op zich te nemen.

De enigen die er beter van werden, waren de paters zelf: hun grondbezit nam voortdurend toe en ze woonden in prachtige gebouwen. Moth-Borglum stelde onder meer:

"[la population] est donnée à gré des hommes qui ne reculent devant aucun moyen pour obtenir des possessions les plus larges dans cette région et s'y former des châteaux et des richesses".

Vroeg of laat, beweerde hij, zou de machtsgreep van de jezuïeten in de streek totaal zijn en zou de Staat er niets meer te zeggen hebben. De bevolking van deze gebieden werd intussen van haar inlandse religie beroofd en die was

volgens de substituut nochtans de beste voor haar. De katholieke godsdienst werd hun opgedrongen, "...une religion qui n'a nul mérite sur la religion indigène". Wanneer hij de religieuze kwestie aansneed, liet de substituut alle schijn van gematigdheid varen, ook al kwamen zijn persoonlijke weerstanden daardoor in een officieel document terecht:

"...Protestantisme, catholicisme, mahométisme et bouddhisme, tout est de la même valeur, superstition pour les foules ignorantes".

Kortom, de substituut van Leopoldstad had in een officieel document zijn verontwaardiging de vrije loop gelaten omdat hij meende de overheid te moeten waarschuwen voor de machtsgreep van de jezuïeten ten nadele van de Staat en ten nadele van de Congolese bevolking. De toon en inhoud van dit maandrapport werden door de hiërarchische oversten van Moth-Borglum niet bepaald geapprecieerd. Moth-Borglum liet, naast de processen-verbaal, ook een kopie van zijn maandrapport bezorgen aan de onderzoekscommissie die in die dagen in de streek verbleef.

2.3. Het protest van Banckaert tegen het onderzoek van Moth-Borglum en de eerste reactie van Costermans

Intussen hadden de jezuïeten het verdere verloop van de gebeurtenissen niet lijdzzaam zitten afwachten. Op maandag 6 februari 1905, de dag na het vertrek van Moth-Borglum uit Lemfu, kwam dienstdoend gouverneur-generaal Costermans toevallig langs op de missie van Kisantu. Hij was namelijk op de terugweg van Leopoldstad naar Boma.⁴³ Apostolisch prefect Banckaert beschikte op dat moment nog maar over vage informatie over de feiten die zich op zijn missie in Lemfu hadden voorgedaan. Maar Banckaert toonde zich tijdens zijn onderhoud met Costermans zichtbaar boos over het incident.⁴⁴ Blijkbaar was het zelfs de bedoeling dat de inschrijvingscommissie (mét Moth-Borglum) ook de missie van Kisantu zou aandoen. Banckaert verklaarde echter dat de man daar niet meer welkom was. Costermans beloofde bij zijn terugkeer in Boma onmiddellijk maatregelen te nemen. Bij die gelegenheid hadden Costermans en Banckaert ook een gesprek over de problemen die zich in Wumbali tussen Missie en Staat schenen voor te doen. De vicegouverneur-generaal vroeg aan Banckaert dat de paters in Wumbali (Van Henckxthoven en Alphonse Cus) hun invloed bij de plaatselijke chef

⁴³. J. Banckaert aan J. De Vos, 14 februari 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

⁴⁴. J. Banckaert aan J. De Vos, 1 maart 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

zouden aanwenden opdat hij en zijn mensen hun verplichte prestaties aan de Staat zouden voldoen. Banckaert van zijn kant kaartte bij Costermans de klachten aan over de overdreven herendiensten die de Congolezen bij Van Hencxthoven en Cus hadden geuit. Deze klachten waren vooral tegen zonechef Maertens gericht. De jezuïeten van Wumbali hadden op 13 december 1904 een klachtenbrief aan Banckaert doorgespeeld met de vraag de zaak bij de onderzoekscommissie aanhangig te maken. Banckaert verklaarde dat de vicegouverneur-generaal hem afraadde dit te doen, vermits de onderzoekscommissie vergezeld was van de Britse consul, "et me faisait entrevoir les graves inconvénients qui pourraient résulter de là".⁴⁵ Op de kwestie-Wumbali komen we bij een volgende gelegenheid terug.

De vicegouverneur-generaal stuurde na aankomst in Boma, zoals vermeld, een telegram naar Moth-Borglum.⁴⁶ Daarin drukte hij de wens uit dat de substituut zich in het missiegebied van de jezuïeten zou onthouden van iedere actie die de invloed van de paters kon ondermijnen. De overijverige substituut moest immers zo vlug mogelijk de spelregels leren: de Staat en haar functionarissen moesten de missies naar de Congolese bevolking toe steunen. Indien Moth-Borglum niettemin feiten van een zekere ernst op de jezuïetenmissie van Lemfu had vastgesteld, dan moest met de nodige discretie te werk gegaan worden. Vooraleer het onderzoek werd voortgezet, moest hij zich in ieder geval met de staatsprocureur onderhouden. Costermans bracht Banckaert op de hoogte van zijn telegram aan Moth-Borglum. Hij verzocht de apostolisch prefect ook om een schriftelijke neerslag van de klachten die hij hem "de vive voix" had uiteengezet.⁴⁷

Banckaert had echter niet gewacht op deze officiële vraag. Zodra de gezondheidstoestand van pater Butaye verbeterd was, op 9 februari 1905, begaf Banckaert zich naar Lemfu om er samen met zijn confrater een officiële protestbrief voor de gouverneur-generaal op te stellen.⁴⁸ In dit schrijven, gedateerd op 11 februari, gaven de paters een uitgebreide chronologie met hun versie van de feiten. Daar komen we niet meer in detail op terug. De jezuïeten verhaalden uitvoerig over de ontevredenheid rond het logementshuis, die op woensdag 1 februari aan de oppervlakte was gekomen. Grote

⁴⁵. J. Banckaert aan J. De Vos, 14 februari 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

⁴⁶. Telegram van P. Costermans aan H.G. Moth-Borglum, 8 februari 1905 (kopie), AA, *Fonds Missies*, M 567; handgeschreven kopie van het telegram door J. Banckaert, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

⁴⁷. Telegram van P. Costermans aan J. Banckaert, 8(?) februari 1905 (kopie), AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁴⁸. J. Banckaert aan P. Costermans, 11 februari 1905, AA, *Papiers Janssens*, D 1367/11; handgeschreven kopie van deze brief door J. Banckaert, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

aandacht kreeg ook het aandeel van de Congolese chef Lukoki in de hele hetze. Volgens de missionarissen weigerde Lukoki regelmatig de verplichte arbeidsprestaties aan de missie te leveren en voelde hij ook heel wat wrok over de maatregelen die daarom tegen hem waren genomen. Volgens de missionarissen was het vooral Lukoki geweest die de Deense substituut had weten te bewerken en die jongeren en Congolese dorpsbewoners ertoe had aangezet allerlei klachten tegen de missionarissen te formuleren. Volgens de paters namen de Congolezen de gelegenheid te baat om gedurende drie dagen alle mogelijke (grote en kleine) ongenoegens te ventileren: over een (te-rechte) bestraffing, over één of andere toelating die ze niet hadden gekregen, over een betaling die onvoldoende zou zijn geweest, de weigering ook van een onbeperkt verlof, of een huwelijk dat om terechte redenen was uitgesteld enzovoort. Volgens de missionarissen vertrokken al deze klachten vanuit de wens bij vele Congolezen om terug te keren naar een leven van zalig nietsdoen en luiheid, los van iedere blanke bemoeienis:

"Tout homme qui a quelqu' expérience du caractère des noirs comprend aisément que toutes ces plaintes partent du désir de reprendre une vie de fainéantise et de paresse à l'abri de tout contrôle, une vie qui ne tend à rien moins qu'à les replonger dans un état de barbarie dont ils ne sont encore qu'imparfaitement sortis".

De jezuiten wezen in hun brief ook op de ergerlijke karaktertrekken van Moth-Borglum: de manifeste vooringenomenheid van de Deense 'protestant' (niet wetend dat hij zelfs van uitgesproken vrijzinnige signatuur was) en zijn gebrek aan tact en elementaire beleefdheid. Tegenover hem plaatste Banckaert de figuur van zijn confrater Butaye. Deze zette zich al tien jaar in voor de verspreiding van de christelijke beschaving in Congo en had ook de Staat al veel diensten bewezen. In zijn vrije tijd bestudeerde hij de Kikongo-overlevering en hij had de mensen in zijn streek aangemoedigd om de gronden van het staatsdomein te valoriseren door opbrengstplantages aan te leggen.

Op het einde van de brief schreef pater Banckaert aan de vicegouverneur-generaal dat hij verwachtte dat er maatregelen werden genomen om het gezag van de paters in de streek te herstellen. Vooreerst herinnerde hij Costermans aan zijn concrete toezegging om al de pupillen te laten terugbrengen die naar aanleiding van het bezoek van Moth-Borglum de missie van Lemfu hadden (mogen) verlaten. Pater Banckaert achtte het ook nodig dat er een ernstig onderzoek werd gevoerd naar de handel en wandel van chef Lukoki. Tenslotte hoopten de missionarissen dat de maatregelen die Costermans had voorgeschreven om de missiepost te bevoorraden, succes zouden hebben.

Want na het incident met Moth-Borglum was de voedselbevoorrading van de missiepost weer in het gedrang gekomen.

Omdat Banckaert van Costermans te horen had gekregen dat Moth-Borglum tot terughoudendheid was aangezet, schreef de apostolisch prefect een dag later een soort aanvulling op zijn protestbrief, waarin hij beloofde dat hij zijn confraters in Wumbali tot grotere medewerking met de Staat zou aansporen.⁴⁹ Hij zou met name aan Van Hencxthoven en Cus vragen hun invloed bij de Congolezen aan te wenden om hen ertoe aan te zetten hun herendiensten aan de Staat te voldoen. Op dat moment werd duidelijk dat de 'kwestie-Lemfu' en de 'kwestie-Wumbali' steeds meer aan elkaar werden gekoppeld. In hetzelfde schrijven meldde Banckaert aan Costermans verder dat hij het protest tegen het optreden van Moth-Borglum ook aan zijn oversten in België ging overmaken:

"Nos supérieurs sauront par le présent courrier déjà, que si des abus de pouvoir se commettent, on rencontre en haut lieu la loyauté et la justice qui savent les réprimer".⁵⁰

Costermans had Moth-Borglum tot terughoudendheid aangezet en hem uitdrukkelijk aangemaand zich verder te onthouden van daden die het gezag van de jezuïeten in hun missiegebied konden ondermijnen. Bovendien lijkt het erop dat Costermans aan staatsinspecteur Mahieu, de commandant van het district Stanley-Pool, de eerste dagen na het incident al opdracht had gegeven om alle gevluchte voogdijkinderen naar de missiepost te laten terugbrengen. Maar daarmee was voor Costermans de zaak nog niet ten gronde opgelost. De strubbelingen rond de jezuïetenmissies waarmee hij de jaren voordien voortdurend was geconfronteerd, hadden de vicegouverneur-generaal ook kritisch gestemd ten aanzien van de aanpak van de paters. Hij voelde zeker niet de behoefte om de aanpak van de jezuïeten te vergoelijken door het protestschrijven van Banckaert aan de onderzoekscommissie te laten bezorgen. Integendeel, de vicegouverneur-generaal stuurde de dag nadat Banckaert zijn mening had kunnen ventileren, een brief naar de apostolisch prefect waarin hij op een ongewoon openhartige manier zijn mening over de missiemethode van de jezuïeten uiteenzette.⁵¹ Costermans liet aan Banckaert vooreerst weten dat hij, als gevolg van het incident in Lemfu, alle postoversten formeel had aangemaand zich te onthouden van iedere daad die de

⁴⁹ J. Banckaert aan P. Costermans, 12 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567; handgeschreven kopie van deze brief door J. Banckaert, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

⁵⁰ J. Banckaert aan P. Costermans, 12 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁵¹ P. Costermans aan J. Banckaert, 13 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

ontvolking van de kapelhoeven zou kunnen uitlokken. Mogelijks moest het voor Banckaert op die manier duidelijk zijn dat de overheid de gevluchte voogdijkinderen zou laten opsporen en terugbrengen. Niettemin wees hij er Banckaert op dat de manoeuvreerruimte van de overheid beperkt was en dat de ouderlijke rechten in ieder geval moesten worden gerespecteerd. De overheid moest er zich telkens van vergewissen of de ouders wel toestemming hadden gegeven om hun kinderen naar één van de kapelhoeven te sturen. Als dit effectief het geval was, dan hadden de ouders nog altijd het recht om hun kinderen terug naar huis te laten komen. Het stond de jezuïeten dan vrij om eventueel de geschenken terug te vragen die ze hadden gegeven om de ouders te overtuigen hun kinderen naar de kapelhoeve te sturen. Costermans maakte Banckaert ook in niet mis te verstane bewoordingen duidelijk dat niet in de eerste plaats druk van de Staat, maar wel een soepeler tuchtstelsel van de jezuïeten de desertie op de kapelhoeven kon tegengaan. Kernprobleem was volgens de vicegouverneur-generaal dat de ouders en de inlandse gemeenschappen hun jongeren al te zeer misten. Zij wensten ook dat de jonge mensen vanaf een bepaalde leeftijd aan de werkzaamheden van de gemeenschap konden deelnemen. Costermans meende dan ook dat het absoluut noodzakelijk was om de leeftijd te verlagen tot dewelke de kinderen in de missie-instellingen konden worden weerhouden. Bovendien zouden de jongeren vanaf een bepaalde leeftijd maar een beperkt aantal dagen naar de kapelhoeven moeten komen of zou hun veel gemakkelijker de toelating moeten worden gegeven om naar hun dorp van herkomst terug te keren, zeker in die perioden waarin ze bij het veldwerk konden helpen. In dat geval zou niet enkel de desertie op de kapelhoeven afnemen, de bevolking zou ook veel meer geneigd zijn om hun kinderen naar de missie-instellingen te sturen. Costermans liet de jezuïetenoverste duidelijk verstaan dat als hij bereid was een soepeler schoolregeling uit te werken, de Staat van zijn kant al zijn gewicht in de schaal kon leggen om de Congolezen ertoe aan te sporen hun kinderen naar de kapelhoeven te zenden. Costermans legde in die periode al duidelijk de vinger op de wonde: de gedwongen rekrutering van kinderen met behulp van de *Boela Matari* en het soms al te strakke regime waaraan de jongeren op de kapelhoeven onderworpen waren, maakten het systeem onpopulair en verklaarden de grote desertie op de kapelhoeven. Costermans voelde al aan dat een heroriëntering van het systeem onvermijdelijk zou zijn. Het gouvernement-generaal zou het incident-Lemfu aangrijpen om deze ideeën enkele dagen later nog een tweede maal onder de aandacht van de jezuïeten te brengen.⁵² Banckaert ging echter de discussie over zijn

⁵² Zie ook: P. Costermans aan J. Banckaert, 1 maart 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

onderwijs- en evangelisatiesysteem niet aan, hoewel Costermans uitdrukkelijk om een reactie vroeg. De verdere geschiedenis van het kapelhoevensysteem zou evenwel uitwijzen dat de intuïtie van Costermans juist was.

Zoals reeds vermeld, had Banckaert niet enkel bij Costermans officieel protest aangetekend tegen de handelswijze van Moth-Borglum. Hij bracht ook zijn oversten in België van het incident op de hoogte. Met een verwijzing naar het optreden van de substituut liet Banckaert in verschillende verslagen aan jezuïetenprovinciaal Joseph De Vos verstaan dat geen enkele functionaris ooit op deze wijze had durven handelen, tenzij deze persoon ervan overtuigd was dat hij van hogerhand was gesteund.⁵³ Banckaert merkte bitter op dat de Staat de missies officieel wel steunde en vooral subsidieerde, maar dat dit laatste eigenlijk niet méér dan zwijggeld was. De missies moesten zich braaf en gedeisd houden en zeker niet te machtig worden. Want de (leken)staat moest in Congo zijn macht en zijn suprematie overal kunnen vestigen. Maar de staatsbelangen waren niet altijd te verzoenen met deze van de Kerk en haar morele prediking. De pesterijen in Lemfu waren daar maar één voorbeeld van. Achter deze kuiperijen werd de hand van de in Congo alomtegenwoordige vrijmetselarij vermoed. Na de tweede klachtenbrief in die zin besliste jezuïetenprovinciaal De Vos de Congolese overheid in Brussel van de gebeurtenissen in Lemfu op de hoogte te brengen.⁵⁴

Even belangrijk is het om op te merken wat er die eerste dagen nog niet aan de orde was gesteld. In zijn eerste protestbrieven aan de vicegouverneur-generaal en aan zijn oversten in België repte Banckaert namelijk met geen woord over het feit dat de paters De Duve en Butaye de processen-verbaal opgesteld door Moth-Borglum wel degelijk hadden ondertekend. Mogelijks wist Banckaert dat aanvankelijk niet. In ieder geval zou deze handtekening in de ogen van de commissie-Janssens een belangrijk gegeven blijken te zijn. De jezuïeten van hun kant zouden later met dit feit erg verveeld zitten. In de publieke verdediging zou geprobeerd worden de waarde van de handtekeningen te relativeren.

In tegenstelling tot Moth-Borglum zelf, heeft Banckaert nagelaten een kopie van zijn protestbrieven aan de onderzoekscommissie te sturen. In zijn ogen was dit wellicht geen aangelegenheid voor de commissie. Dit is achteraf gezien een strategische blunder geweest. Zeker zijn officiële protestbrief had de versie van Moth-Borglum enigszins kunnen nuanceren. Bijgevolg was het dossier-Lemfu waarover de onderzoekscommissie beschikte, erg onvolledig en heeft zij haar oordeel alleen op de toch wel vooringenomen stukken van de

⁵³. J. Banckaert aan J. De Vos, 14 februari 1905; 1 maart 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6.

⁵⁴. J. De Vos aan A. de Cuvelier, 21 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

substituut kunnen baseren. Banckaert van zijn kant wilde de zaak (voorlopig) oplossen zoals hij al veel andere problemen had aangepakt: in discrete contacten met de overheid. Het waren vicegouverneur-generaal Costermans, jezuïetenprovinciaal De Vos en later ook secretaris-generaal Adolphe de Cuvelier van Buitenlandse zaken die het dossier-Lemfu op hun bureau kregen.

2.4. 'Het onderzoek naar het onderzoek'

Costermans kreeg niet enkel de protestbrief van Banckaert op zijn bureau. De directie van Justitie in Boma bezorgde de vicegouverneur-generaal ook een samenvatting van het dossier dat Moth-Borglum ten laste van de jezuïeten van Lemfu had opgesteld, naast een kopie van diens beruchte maandrapport aan de staatsprocureur. Veertien dagen na de gebeurtenissen in Lemfu, op 19 februari 1905, maakte Costermans op zijn beurt deze drie documenten aan de centrale administratie in Brussel over. Hij deelde secretaris-generaal de Cuvelier ook nog het standpunt van het gouvernement-generaal mee.⁵⁵ Wat Moth-Borglum betreft, herhaalde hij dat de substituut zich in Lemfu fanatiek antigodsdienstig en uiterst ongemanierd had opgesteld en dat deze houding ook uit zijn maandrapport bleek. Deze vooringenomenheid ontnam volgens Costermans veel waarde aan het onderzoek. De substituut kon echter niet verweten worden dat hij akte had genomen van de klacht van Lukoki en dat hij een (weliswaar summier) onderzoek had ingesteld naar de klachten die de mensen hadden geformuleerd. Evenmin kon het hem volgens Costermans ten kwade worden geduid dat hij een kopie van zijn onderzoeksresultaten aan de commissie-Janssens had overgemaakt. Costermans had het er wel moeilijk mee dat hij ook een kopie van zijn erg gekleurde maandrapport had doorgestuurd. Alles bij elkaar genomen was Costermans niet zinnens Moth-Borglum officieel op het matje te roepen. Maar het buitensporige taalgebruik dat hij in officiële documenten ten aanzien van de jezuïeten had gehanteerd, maakten het onmogelijk om hem nog langer in het district te houden. Costermans had dan ook de intentie om Moth-Borglum over te plaatsen en hem tot substituut bij de territoriale rechtbank van Niangara (Uele-district) te benoemen.

Costermans had anderzijds de indruk dat de protestbrief van Banckaert op een overdreven manier de feiten weergaf die hij de substituut aanwreef. De jezuïeten gingen volgens hem ook niet vrijuit, dat was bekend. Hij vond het

⁵⁵ P. Costermans aan A. de Cuvelier, 19 februari 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

problematisch dat de jezuïeten in hun kapelhoeven tot voorbij de volwassen leeftijd Congolezen weerhielden waarvan hun de opvoeding als kind was toevertrouwd. De jezuïeten konden deze mensen enkel maar op hun missie houden door een zekere morele druk op de chefs uit te oefenen. Costermans liet duidelijk verstaan dat de paters zich hiermee in de schemerzone van de wettelijkheid bevonden. Er waren dringend afspraken nodig over de leeftijd tot dewelke de niet-wezen op de missie konden of moesten blijven. Dit zou heel wat wrevel kunnen voorkomen. Zoals we hebben gezien, heeft Costermans deze mening ook openhartig aan Banckaert zelf uiteengezet. Voor het overige was de vicegouverneur-generaal bereid om ten aanzien van de jezuïeten zijn spijt uit te drukken over het gebrek aan stijl dat Moth-Borglum kon worden verweten. Hij zou Banckaert ook kennis geven van zijn voornemen om Moth-Borglum over te plaatsen. Voor de rest probeerde hij zoveel mogelijk tegemoet te komen aan de verzoeken van Banckaert. De postoverste van Mbanza-Boma had via staatsinspecteur Mahieu de opdracht gekregen de voortvluchtige voogdijkinderen op te sporen en naar de jezuïetenmissie terug te brengen. De opvolger van Moth-Borglum als substituut van Leopoldstad zou moeten onderzoeken of Lukoki inderdaad aan vervolging moest worden onderworpen, zoals Banckaert had gesuggereerd enzovoort.

De Cuvelier kon zich volledig scharen achter de evaluatie die Costermans hem van de gebeurtenissen in Lemfu had overgemaakt.⁵⁶ Wat de jezuïeten betreft, was hij helemaal akkoord met de openhartige brief die Costermans op 13 februari aan Banckaert had geschreven en die de jezuïeten tot een soepeler schoolregime aanmaande. Wat Moth-Borglum betreft, stond het voor de Cuvelier vast dat hij blijk had gegeven van vooringenomenheid en anti-religieus fanatisme, zodat zijn onderzoek heel wat aan geloofwaardigheid had ingeboet.⁵⁷ De Cuvelier maakte wel ernstig voorbehoud bij een mogelijke overplaatsing van Moth-Borglum naar de post van Niangara. Vooreerst gaf hij mee dat de substituut voor de onderzoekscommissie was verschenen en dit op haar uitdrukkelijke vraag (een opmerking die wellicht niet met de feiten strookt) (cf. supra, 295, n. 39). Volgens de Cuvelier moest tot elke prijs vermeden worden dat de overplaatsing van Moth-Borglum kon worden geïnterpreteerd als een reactie op de verklaringen die hij voor de onderzoekscommissie had afgelegd. Bovendien wees de Cuvelier op het speciale politieke statuut van het Uele-district. Dit gebied in het noordoosten van Congo sloot aan bij Brits Zuid-Soedan. In deze regio lagen de grenzen nog niet

⁵⁶. A. de Cuvelier aan gouverneur-generaal, 25 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁵⁷. "Il est indéniable qu'il a fait preuve d'un parti pris et d'un sectarisme de nature à devoir fausser la plupart de ses appréciations" (A. de Cuvelier aan gouverneur-generaal, 25 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567).

helemaal vast maar ze waren voorwerp van betwisting tussen Groot-Brittannië en de Congostaat. De Cuvelier wees erop dat op de post van Niangara een magistraat nodig was die beschikte over tact, bezadigdheid ("pondération") en die zin voor politiek en diplomatie had. Het hoeft geen betoog dat de Cuvelier zich afvroeg of Moth-Borglum wel over de juiste eigenschappen voor deze delicate post beschikte. De reactie van de Cuvelier zou het gouvernement-generaal in Boma pas in de loop van de maand april bereiken.

De directie van Justitie in Boma had het dossier van Moth-Borglum tegen de jezuïeten van Lemfu en zijn maandrapport vanzelfsprekend ook aan de eerst betrokken persoon doorgespeeld: de staatsprocureur in Boma. Het was plaatsvervanger Stanislas Lefranc die de documenten onder ogen kreeg. Hij was zo verontwaardigd over de diatribe van de substituut van Leopoldstad dat hij op zijn beurt een officiële protestbrief naar Costermans stuurde.⁵⁸ Volgens Lefranc was de toon van het maandrapport van die aard dat ook het onderzoek zelf met enige terughoudendheid moest worden beoordeeld. Hij nam onder meer aanstoot aan de geveinsde verwondering van Moth-Borglum "de n'avoir pas appris qu'ils étaient des assassins...". Lefranc was dan ook van oordeel dat minstens een tegenonderzoek moest worden uitgevoerd. Wat Moth-Borglum persoonlijk betrof, vond hij dat de strengste maatregelen moesten worden genomen.

Deze klachtenbrief van de plaatsvervangende staatsprocureur was voor Costermans het sein om een 'onderzoek naar het onderzoek' te starten. Op 1 maart 1905 werden de verschillende betrokken partijen door de vice-gouverneur-generaal aangeschreven. De staatsprocureur zelf werd verzocht om de protestbrief van Banckaert (of althans gedeelten eruit) aan Moth-Borglum voor te leggen, zodat deze laatste tenminste de gelegenheid kreeg er uitleg of nuanceringen bij aan te brengen die zijn opstelling alsnog konden rechtvaardigen. Costermans vond wel dat Moth-Borglum zich daarbij moest onthouden van iedere persoonlijke appreciatie van het werk van de jezuïeten "son rapport suffisant amplement pour nous fixer sur ses sentiments à leur égard".⁵⁹ Blijkbaar stuurde Moth-Borglum na inzage van de klachtenbrief van Banckaert vrijwel onmiddellijk een telegram aan zijn hiërarchische overste, staatsprocureur F. Waleffe in Boma. Daarin stelde hij dat de beschuldigingen

⁵⁸ S. Lefranc aan P. Costermans, 24 februari 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁵⁹ P. Costermans aan staatsprocureur, 1 maart 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

van de jezuïetenoverste uit de lucht gegrepen waren.⁶⁰ Een paar dagen later volgde zijn uitgebreide antwoord op de klachtenbrief met zijn versie van de feiten.⁶¹ Waleffe maakte het document op zijn beurt over aan het gouvernement-generaal.⁶²

Naast de reactie van Moth-Borglum, werd diezelfde eerste maart via staatsinspecteur Mahieu ook Mauroy verzocht om een objectief verslag op te stellen dat een licht kon werpen op de houding van Moth-Borglum in Lemfu. Mauroy kon zo nodig bijkomende inlichtingen inwinnen bij postoverste Chanteux die Moth-Borglum helemaal tot het einde in Lemfu had meege maakt. Beide mannen werden evenwel tot de grootste discretie aangemaand.⁶³ Tien dagen later was ook het verslag van Mauroy binnen bij staatsinspecteur Mahieu,⁶⁴ die het op zijn beurt ook overmaakte aan het gouvernement-generaal in Boma.⁶⁵

Nog op 1 maart richtte Costermans een volgend schrijven aan Banckaert.⁶⁶ Nieuw feit was dat de vicegouverneur-generaal officieel zijn spijt uitdrukte over de houding die substituut Moth-Borglum tegenover de paters Butaye en De Duve had aangenomen tijdens zijn verblijf in Lemfu. Verder stelde hij echter dat Moth-Borglum wel tact en discretie miste, maar dat het toch zijn plicht als magistraat was geweest om akte te nemen van de verklaring van chef Lukoki en andere klagers. Banckaert werd ervan op de hoogte gebracht dat Moth-Borglum verdere uitleg was gevraagd omtrent de manier van handelen "dont il s'est rendu coupable à l'égard de vos Pères". Aan de apostolisch prefect werd ook vertrouwelijk meegedeeld dat Moth-Borglum naar een post in Opper-Congo zou worden overgeplaatst. Daarnaast herinnerde Costermans ook nog eens aan de maatregelen die waren genomen om de kwalijke effecten van het optreden van Moth-Borglum op het terrein zelf weg

⁶⁰. E.J. Warnant aan A. de Cuvelier, 12 maart 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁶¹. H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 5 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁶². F. Waleffe aan gouverneur-generaal, 20 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567. De procureur-generaal wilde geen oordeel uitspreken over de grond van de zaak, maar was er net als zijn plaatsvervanger Lefranc van overtuigd dat het maandrapport van Moth-Borglum het werk was van een manifest onverdraagzaam man. Zie ook: F. Waleffe aan gouverneur-generaal, 25 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁶³. P. Costermans aan A. Mahieu, 1 maart 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁶⁴. Rapport over de gebeurtenissen in Lemfu door commandant F. Mauroy, 11 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567. Het verslag van Mauroy hebben we trouwens als uitgangspunt gebruikt voor onze reconstructie van de gebeurtenissen op de missiepost.

⁶⁵. A. Mahieu aan gouverneur-generaal, 15 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁶⁶. P. Costermans aan J. Banckaert, 1 maart 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

te nemen: de gevluchte voogdijkinderen werden opgespoord en naar de missie teruggebracht, de maatregelen die Costermans al maanden tevoren had genomen om de bevoorrading van de missiepost door de Congolezen te verzekeren, bleven onverkort van kracht en er zou geen verslapping in de bevoorrading worden geduld. Maar net zoals een veertiental dagen eerder wees Costermans er nogmaals op dat, naar zijn oordeel, heel wat moeilijkheden op de jezuïetenmissie veroorzaakt waren doordat de ouders hun jonge mensen misten, vooral op de leeftijd waarop deze aan hun familie goede diensten konden bewijzen. Costermans herhaalde dat er dringend een maximumleeftijd moest worden afgesproken tot dewelke de jongeren op de missiepost voor onderricht en catechese moesten blijven. Zodra deze kwestie was uitgeklaard, kon de Staat al zijn gezag én zijn wettelijke middelen inzetten om de mensen ertoe aan te sporen hun kinderen naar de missiepost te zenden. Costermans vroeg Banckaert uitdrukkelijk om zijn mening over deze voorstellen kenbaar te maken. Zoals reeds aangegeven, leek Banckaert geen oor te hebben naar deze opmerkingen en wenste hij daarover geen discussie met het gouvernement-generaal aan te gaan. Het was dan ook niet hijzelf, maar pater Ferdinand Goossens die een beleefde maar nietszeggende ontvangstmelding aan Costermans terugstuurde.⁶⁷

'Het onderzoek naar het onderzoek' werd echter doorkruist door het persoonlijke drama van vicegouverneur-generaal Costermans. Hij maakte in deze periode een zware morele crisis door: hij was op de hoogte gebracht van het harde oordeel dat de onderzoekscommissie zich had gevormd van het regime waarvan hij één van de leidende figuren heette te zijn maar waarop hij persoonlijk erg weinig vat leek te hebben. Costermans was ongetwijfeld een vrij integer mens en voelde zich persoonlijk medeverantwoordelijk voor wat er in Congo was misgelopen. Ten prooi aan een zenuwinzinking, sloeg hij op 9 maart 1905 de hand aan zichzelf. Na zijn tragische dood werden zijn functies tijdelijk overgenomen door staatsinspecteur E.J. Warnant. Deze bracht de administratie in Brussel ervan op de hoogte dat een verder onderzoek naar de gebeurtenissen in Lemfu was gestart. Merkwaardigerwijze wees hij de Cuvelier op de uitstekende staat van dienst van de magistraat Moth-Borglum en was hij om die reden van oordeel dat hem de gelegenheid moest worden gelaten op de klachtenbrief van Banckaert te antwoorden. Hij maakte ook kopieën over van de briefwisseling die tot dan toe in verband met het 'onderzoek naar het onderzoek' was gevoerd. Maar hij meldde de administratie in Brussel dat hij de intentie handhaafde om Moth-Borglum over te

⁶⁷. F. Goossens aan P. Costermans, 4 maart 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

plaatsen, want "le rapport sort des limites dans lesquelles doit être conçue une correspondance officielle".⁶⁸

Een dag nadat zijn benoemingsbesluit was ondertekend, kreeg Moth-Borglum lucht van de beslissing van de overheid om hem uit het parket van Leopoldstad te verwijderen en naar Opper-Congo over te plaatsen. Hij vermoedde onmiddellijk dat dit het gevolg was van zijn 'onderzoek' op de missie van Lemfu. Te zijner verdediging riep hij in dat hij nooit eerder een tuchtmaatregel had opgelopen maar dat zijn werk altijd van onberispelijke kwaliteit was geweest. Hij beklemtoonde dat zijn dossier tegen de jezuïeten van Lemfu met dezelfde zorg was opgemaakt als alle andere dossiers. Hij voegde er fijntjes aan toe dat hij op voorhand niet kon weten dat de jezuïeten buiten het bereik van justitie vielen. En het telegram van Costermans dat hem tot grotere terughoudendheid had moeten aanzetten en op 8 februari was gedateerd, had hem pas na zijn terugkeer in Leopoldstad bereikt. Moth-Borglum stelde duidelijk dat indien zijn overplaatsing als een straf moest worden beschouwd, hij onmiddellijk zou proberen zijn contract te verbreken en uit de Congolese staatsdienst zou vertrekken. Indien zijn overplaatsing naar Opper-Congo officieel niet als een sanctie moest worden opgevat, zou hij de eerste zijn om de beslissing te aanvaarden. Maar de verhuizing zou de nodige moeilijkheden met zich meebrengen en de publieke opinie zou er ongetwijfeld een soort blaam in zien. Als compensatie vroeg Moth-Borglum daarom dat de overheid hem de voedseltoeslag zou blijven toekennen die hij ook in Leopoldstad had ontvangen. Hij was immers gewoon geraakt om voedsel uit Europa te laten overkomen.⁶⁹ Staatsprocureur Waleffe adviseerde gunstig over deze vraag naar de voedseltoeslag.⁷⁰ Afgaande op latere vermeldingen, werd aan Moth-Borglum ook de verzekering gegeven dat zijn overplaatsing niet als een disciplinaire maatregel moest worden beschouwd, maar door overwegingen van politieke aard was ingegeven. Zijn onvriendelijke opstelling tegenover de jezuïeten maakte een verder verblijf in het district Stanley-Pool gewoon onmogelijk.⁷¹

Staatsinspecteur Warnant die, zoals vermeld, 'het onderzoek naar het onderzoek' van de betreurde Costermans had overgenomen, stuurde op 1 april 1905 een groot aantal bijkomende stukken uit het dossier naar de Cuvelier in

⁶⁸. E.J. Warnant aan A. de Cuvelier, 12 maart 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁶⁹. H.G. Moth-Borglum aan gouverneur-generaal, 19 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁷⁰. F. Waleffe aan gouverneur-generaal, 25 maart 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁷¹. E.J. Warnant aan A. de Cuvelier, 20 april 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

Brussel.⁷² Het ging daarbij onder meer over een aantal nagekomen processen-verbaal van Moth-Borglum alsook de beruchte kwalificatie die hij als onderzoeksrechter aan de feiten wenste te geven, het verslag van Mauroy, het antwoord van Moth-Borglum op de klachtenbrief van Banckaert, het zojuist vermelde protest van Moth-Borglum tegen zijn overplaatsing enzovoort. Bij het dossier voegde Warnant nog eens de appreciatie van het gouvernement-generaal in Boma, zoals deze nog door Costermans was geboden. Het verslag van Moth-Borglum over de gebeurtenissen in Lemfu klonk volgens Warnant deze maal erg sereen. Het verslag van Banckaert daarentegen bevatte heel wat overdrijvingen. Maar ook Warnant kon niet om de vaststelling heen dat Moth-Borglum in een officieel rapport uiting had gegeven aan zijn persoonlijke afkeer voor religie in het algemeen en voor de jezuïeten in het bijzonder. Hij had kunnen weten dat deze houding totaal in tegenspraak was met de officiële opstelling van de Congolese Staat. Bovendien verwees Warnant ook naar de juridische kwalificatie die Moth-Borglum dacht toe te kennen aan de feiten ten laste van de paters Butaye en De Duve. De staatsinspecteur noemde deze kwalificatie ronduit belachelijk; ze bevestigde in zijn ogen nogmaals de partijdigheid waarvan Moth-Borglum gedurende het hele onderzoek blijkt had gegeven. Om die reden was het volgens Warnant niet mogelijk om Moth-Borglum als substituut van Leopoldstad te handhaven en hij herhaalde nogmaals het voornemen om hem over te plaatsen. Hij adviseerde echter gunstig over de vraag van Moth-Borglum om zijn voedseltoeslag in geval van overplaatsing te kunnen behouden.

2.5. De afwikkeling van de zaak Moth-Borglum op het terrein

Het verdere onderzoek van de zaak-Lemfu bracht het gouvernement in Boma niet veel verder dan de maatregel die reeds vrij vlug door Costermans was vooropgesteld: de overplaatsing van Moth-Borglum naar Opper-Congo. De eerste intuïtie was geweest om Moth-Borglum te benoemen tot substituut bij de territoriale rechtbanken van Niangara (Uele-district) en de Lado-enclave, alsook bij de in die gebieden ingestelde krijgswaarden. Het benoemingsbesluit daartoe was al op 18 maart 1905 ondertekend.⁷³ In de loop van de maand april kwam in Boma echter de brief aan met de bezwaren die de Cuvelier

⁷² E.J. Warnant aan A. de Cuvelier, 1 april 1905, AA, *Fonds Missies*, M 567.

⁷³ Benoemingsbesluit, 18 maart 1905 (kopie), Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

uite tegen de overplaatsing van een magistraat met een dergelijk impulsief en fanatiek karakter naar een politiek gevoelig district als Uele (en de Lado-enclave). Mede in het licht van deze opmerkingen werd Moth-Borglum op 18 april 1905 officieel benoemd tot substituut bij de territoriale rechtbank en de krijgsraad in Basoko, in het Aruwimi-district.⁷⁴ Deze plaats werd meer geschikt geacht, want "les chances de différends et de conflits, étant donnés le parti pris et le sectarisme dont il a fait preuve, seront moindres". Substituut Raynwald Koht van Basoko, die de naam had een rustig en gematigd man te zijn, werd op zijn beurt tot substituut bij de rechtbanken en krijgswaden van Uele en de Lado-enclave benoemd. Er was echter aan Moth-Borglum al officieel meegedeeld dat hij naar Niangara en Lado zou gaan. De wijziging in bestemming zou worden uitgelegd door te wijzen op het feit dat zijn diensttijd al te ver gevorderd was en dat er dus nauwelijks tijd overbleef om zich nog voldoende te kunnen inwerken in afgelegen gebieden als Niangara en Lado.⁷⁵ De centrale regering in Brussel kon zich enkele weken later met de benoeming van Moth-Borglum in Basoko akkoord verklaren. Ook de toekenning van een voedseltoeslag aan de magistraat werd goedgekeurd, als een soort compensatie voor zijn overplaatsing.⁷⁶

Vrijwel onmiddellijk na de ondertekening van het benoemingsbesluit in Boma werd Moth-Borglum zelf van zijn overplaatsing naar Basoko op de hoogte gebracht. In een eerste (emotionele) opwelling liet de magistraat verstaan dat hij weg wilde uit de Congolese staatsdienst en dat hij ging onderzoeken onder welke voorwaarden hij zich van zijn contractuele verplichtingen kon ontdoen.⁷⁷ Een paar dagen later was de redelijkheid tot op zekere hoogte teruggekeerd, blijkbaar onder invloed van een welwillende brief die de staatsprocureur hem al een tijdje eerder had geschreven.⁷⁸ In een antwoord aan deze laatste scheen Moth-Borglum de overplaatsing naar Basoko te aanvaarden, maar hij voelde een onweerstaanbare drang om zijn houding alsnog te rechtvaardigen.⁷⁹ Net zoals in zijn telegram beklemtoonde

⁷⁴. Officieel benoemingsbesluit, 18 april 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁷⁵. E.J. Warnant aan A. de Cuvelier, 20 april 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁷⁶. A. de Cuvelier (?) aan Th. Wahis, 24 mei 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁷⁷. H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 19 april 1905 (telegram), Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

⁷⁸. Deze brief, die blijkbaar op 12 april 1905 was gedateerd, hebben we (nog) niet in de archieven teruggevonden.

⁷⁹. H.G. Moth-Borglum aan F. Waleffe, 24 april 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

hij vooreerst dat hij tegen de katholieke godsdienst niet méér had dan tegen gelijk welke andere positieve godsdienst. Hij stelde ook dat hij zich bij de uitoefening van zijn functies nooit had laten leiden door zijn eigen principes dienaangaande maar door de principes die de Staat in de lijn van zijn politieke belangen dacht te moeten vooropstellen. En op zijn typische wijze voegde Moth-Borglum eraan toe: "il n'est pas même nécessaire d'être blanc pour voir quelle religion il faut appuyer pour la politique de l'avenir". Hij mocht dan al niet erg veel religieuze neigingen in de ene of de andere richting hebben, steeds wilde hij partij kiezen tegen daden van onmenselijkheid; dat was de houding die perfect paste bij een magistraat. Overigens meende hij te kunnen vaststellen dat zijn bezorgde opmerkingen over de kinderen die op de missiepost onder staatsvoogdij moesten worden geplaatst, perfect overeenstemden met recente richtlijnen van de Staat. Deze bezorgdheid was volgens Moth-Borglum de reële achtergrond van zijn omstreden maandrapport. In dit rapport – "bien qu'il ait plus de couleur que le dossier" – had hij gewoon enkele lijnen uitgetekend die klaar en duidelijk uit het onderzoeksdossier zelf naar voren waren gekomen. Maar blijkbaar was zijn dossier zelf nog niet zo degelijk onder de loep genomen als het rapport. En hij voegde er nog aan toe: "En attendant le magistrat se voit alors jeté à la poussière devant l'accusé sur un désir de celui-ci". Moth-Borglum toonde zich anderzijds erg erkentelijk tegenover de overheid omdat deze zonder problemen leek tegemoet te komen aan zijn desiderata over zijn voedselsupplementen. Moth-Borglum was zelfs meteen bereid zijn eisen daaromtrent wat te milderen.

Voor de overheid in Boma was het incident daarmee afgesloten. Hoewel bepaalde zinswendingen in zijn laatste brief door zijn hiërarchische oversten opnieuw als storend werden ervaren, werd toch wijselijk besloten geen verdere polemiek met de magistraat aan te gaan. Er werd bovendien op gewezen dat Moth-Borglum van Deense afkomst was en dat hij zich mogelijks niet altijd bewust was van de draagwijdte van wat hij in het Frans neerschreef.⁸⁰ De magistraat zelf vervoegde zijn post in Basoko in mei 1905.

Hoe de situatie in Lemfu zelf evolueerde, is vrij moeilijk in te schatten. Door het optreden van Moth-Borglum was er flink wat beroering op de missiepost ontstaan. Verschillende jongeren hadden de schoolkolonie verlaten en de verplichte bevoorrading door de Congolezen uit de buurt van de missiepost was in het gedrang gekomen. De overheid had maatregelen beloofd om de toestand op beide vlakken te normaliseren. Bovendien werd een juridisch onderzoek tegen de (vermeende) kuiperijen van chef Lukoki van Nselu in het vooruitzicht gesteld. Uit een brief die Butaye een maand na de feiten aan Cus

⁸⁰ E.J. Warnant aan A. de Cuvelier, 4 mei 1905, Archief Internationale Samenwerking, *ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*, O.J. 57/151.

schreef, krijgen we de indruk dat de rust op de missiepost inderdaad vrij vlug was teruggekeerd.⁸¹ Banckaert van zijn kant beklaagde er zich een half jaar na het Lemfu-incident over dat van de maatregelen die hij in zijn protestbrief aan de overheid had gevraagd, enkel opdracht was gegeven om de vluchters naar de missie terug te brengen. Maar hij voegde er meteen aan toe dat deze opdracht niet was uitgevoerd. Chef Lukoki van Nselu was helemaal niet verontrust en zette zijn kuiperijen voort. De bevoorrading van de missiepost bleef bedreigd...⁸²

3. SAMENVATTING EN BESLUI

Ook al leek de situatie zich op de missiepost stilaan te normaliseren, toch zou de zaak-Lemfu model staan voor een missiemethode die behoorlijk wat weerstanden opriep... In vergelijking met andere missionerende congregaties legden de jezuïeten een bijzondere ijver aan de dag om zoveel mogelijk Congolese kinderen voor hun missieposten en kapelhoeven te rekruteren en hen aan hun oorspronkelijke 'heidense' leefwereld te onttrekken. Op de missieposten werd hen een elementair onderricht gegeven, ze werden van het katholieke geloof doordrongen en ze moesten, overeenkomstig het westerse arbeidsethos, op het veld werken om in hun levensonderhoud te voorzien. De afzondering en de discipline op de missieposten van de jezuïeten was streng, zeker in vergelijking met andere missionerende congregaties. Ontevreden pupillen die probeerden te vluchten maar daarna werden opgepakt, kregen chicotteslagen toegediend of werden aan de ketting gelegd. Vooral vanaf het uitbreken van de slaapziekte-epidemie (1902-1903) werden heel wat 'weeskinderen', vaak met behulp van de gewapende arm van de Staat, naar de missieposten gebracht. De paters hadden immers van de overheid de toestemming gekregen om over hen de staatsvoogdij uit te oefenen. De Congolezen uit de dorpen in de buurt hadden als corvee opgelegd gekregen om de missieposten op geregelde tijdstippen van *kwangen* of maniokbroden te voorzien. Wanneer de dorpingen zich aan die plicht onttrokken, werden strafmaatregelen genomen.

⁸¹. R. Butaye aan A. Cus, 9 maart 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/2, enveloppe 12: Butaye schreef dat mensen die de missie waren ontvlucht, werden teruggebracht of vanzelf terugkeerden. Onder hen was ook één van de vrouwen die door Moth-Borglum uit de echt was gescheiden. Chef Lukoki van Nselu die een belangrijk aandeel in de hetze had gehad, begon de paters zowaar te vleien...

⁸². J. Banckaert aan J. De Vos, 25 september 1905, AVJH, *Kwango*, doos 14/1, enveloppe 6; J. Banckaert aan het gouvernement, 25 september 1905, AA, *Fonds Missies*, M 564.

Begin 1905 had Moth-Borglum, de substituut van Leopoldstad, over deze situatie verschillende klachten geregistreerd, zowel bij bewoners van de jezuïetenmissie van Lemfu als bij Congolezen uit de buurt: jongeren boven de twaalf jaar werden tegen hun zin naar de missies gebracht, inlandse huwelijksbeloften werden door de paters niet gerespecteerd, jongeren beweerden niet meer naar huis te mogen gaan, er werd (te) kwistig met lijfstraffen omgesprongen, ook werden er willekeurig gijzelaars genomen die op de missiepost werden vastgehouden, wanneer de levering van *kwangen* niet in orde was enzovoort. De paters Butaye en De Duve werden in verschillende verhoren met deze klachten geconfronteerd. Telkens werd ook een proces-verbaal opgesteld dat door de paters werd ondertekend. In de afwikkeling van zijn 'onderzoek' had Moth-Borglum zelfs een aantal kinderen hun vrijheid teruggegeven en een aantal kerkelijke huwelijken ongeldig verklaard. In zijn maandrapport liet Moth-Borglum zich bovendien uitgesproken negatief uit over de missies van de jezuïeten (en over de katholieke godsdienst in het algemeen).

Het gouvernement-generaal in Boma was niet opgezet met de voortvarende onderzoeksmethoden van Moth-Borglum en de magistraat werd uiteindelijk overgeplaatst naar Basoko in het Aruwimi-district. Te midden van de verschillende dossiers, verslagen, protestbrieven enzovoort toonde vice-gouverneur-generaal Costermans zich nog het meest realistisch. Hij gaf weliswaar opdracht om de voogdijkinderen die naar aanleiding van het bezoek van Moth-Borglum de missie hadden mogen verlaten, terug naar Lemfu te brengen en hij liet alles in het werk te stellen om de onderbroken bevoorrading van de missiepost te herstellen. Maar hij drukte de jezuïeten ook op het hart dat een heroriëntering van hun evangelisatiemethode onvermijdelijk was. Hij wees erop dat het niet evident was dat Congolese ouders en kinderen elkaar voor langere tijd moesten missen. Hij raadde de jezuïeten dan ook aan om hun opvoedingswerk minder op dwang en afzondering te baseren, maar de kinderen de toelating te geven vaker naar huis te gaan, zeker wanneer ze konden meehelpen bij het veldwerk van de clan. De paters zouden dan minder met ontevredenheid en desertie af te rekenen hebben. In dat scenario zouden de Congolese ouders en chefs zelfs gemakkelijker bereid gevonden worden om hun kinderen voor een opleiding naar de missies te sturen. Costermans vond op dat ogenblik echter geen gehoor bij apostolisch prefect Bancaert en zijn confraters. Later zou evenwel blijken dat hij het bij het rechte eind had en de jezuïeten zouden gedwongen worden hun missiemethode te herzien...

Op één punt bleef Moth-Borglum de jezuïeten evenwel voor... Hij had zijn dossier ook overgemaakt aan de onderzoekscommissie die eind 1904, begin

1905 in Congo rondtrok. Banckaert had echter nagelaten hetzelfde te doen. De onderzoekscommissie zou, onder meer op basis van het eenzijdige en omstreden dossier van Moth-Borglum, een negatief beeld schetsen van de jezuïetenmissies in Congo.

AFKORTINGEN

AA Afrikaans Archief
AVJH Archief van de Vlaamse Jezuïeten in Heverlee

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

Archief

In het *Afrikaans Archief* (AA) van het Ministerie van Buitenlandse Zaken in Brussel kunnen de processen-verbaal en de werkdocumenten van de onderzoekscommissie voor Congo geraadpleegd worden (zowel in de *Papiers Janssens* als in het *Fonds Affaires Étrangères-Buitenlandse Zaken*). In hetzelfde archief zijn ook heel wat stukken te vinden over de relaties tussen Missie en Staat (*Fonds Missies*). Het is vooral in de personeelsdossiers van de voormalige functionarissen van de Congostaat dat nog een schat aan gegevens te vinden is die zelden of nooit werden geraadpleegd (*Service du Personnel d'Afrique*). Het dossier van die functionarissen die nog op de loonlijst van het Belgische Ministerie van Koloniën hebben gestaan is in vele gevallen mee overgebracht naar het *Archief van Internationale Samenwerking* (*ex-Ministerie van Koloniën, personeelsdossiers Afrika*), dat daarom ook in het onderzoek is betrokken. Vanzelfsprekend is over de relatie tussen de jezuïeten en het staatsapparaat ook heel wat te vinden in het *Archief van de Vlaamse Jezuïeten in Heverlee* (AVJH) en dan vooral in het *Fonds Kwango*.

Literatuur en gedrukte bronnen

- AZIZA ETAMBALA (Z.), "De houding van het Belgische episcopaat tegenover het Congo van Leopold II, 1885-1908", *Wereld en Zending*, XVII, 1988, pp. 113-123.
- Biographie Coloniale Belge. Belgische Koloniale Biografie*, vols. 1-5, Brussel, 1948-1958 (Koninklijke Academie voor Koloniale Wetenschappen). Voortgezet als: *Biographie Belge d'Outre-Mer. Belgische Overzeese Biografie*, vols. 6-8, Brussel, 1967-98 (Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen van Brussel).
- Biographie Nationale*, vols. 1-28, Brussel, 1866-1944; Suppl., vols. 29-44, 1957-1986.
- BUTAYE (R.), *Les jalons d'une évangélisation. Mission de Lemfu 1898-1911. Œuvre posthume*, Kinshasa, 1993.

- CASEMENT (R.), *Le rapport Casement. Rapport de R. Casement, consul britannique, sur son voyage dans le Haut-Congo* (1903), vertaald, ingeleid en van aantekeningen voorzien door D. VANGROENWEGHE & J.-L. VELLUT, Louvain-la-Neuve, 1985 (Enquêtes et documents d'histoire africaine, VI).
- CHARLES (P.), "Rapport sur le dossier: 'Commission d'enquête'", *Bulletin de l'Institut Royal Colonial Belge*, XXV, 1954, pp. 210-221.
- CIPARISSE (G.), "Les origines de la méthode des fermes-chapelles au Bas Congo (1895-1898)", *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, XLIII, 1973, pp. 693-839.
- CIPARISSE (G.), "Les structures traditionnelles de la société mpangu face à l'introduction d'une méthode occidentale de développement: les fermes-chapelles du Bas Congo (1895-1911)", *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, XLVI-XLVII, 1976-1977, pp. 368-605.
- CIPARISSE (G.), "Les structures traditionnelles de la société mpangu face à l'introduction d'une méthode occidentale de développement: les fermes-chapelles du Bas Congo (1895-1911)", *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, LI, 1981, pp. 401-687.
- CIPARISSE (G.), "Les structures traditionnelles de la société mpangu face à l'introduction d'une méthode occidentale de développement: les fermes-chapelles du Bas Congo (1895-1911)", *Bulletin de l'Institut historique belge de Rome*, LII, 1982, pp. 153-267.
- CUYPERS (L.), "La politique foncière de l'État Indépendant du Congo à l'égard des missions catholiques", *Revue d'histoire ecclésiastique*, LVII, 1962, pp. 45-65, 446-469.
- DELATHUY (A.M.), *E.D. Morel tegen Leopold II en de Kongostaat*, Berchem, 1985.
- DELATHUY (A.M.), *Jezuïeten in Kongo met zwaard en kruis*, Berchem, 1986.
- DELATHUY (A.M.), *De geheime documentatie van de Onderzoekscommissie in de Kongostaat*, Berchem, 1988.
- DELATHUY (A.M.), *Missie en Staat in Oud-Kongo (1880-1914)*, Deel 1: *Witte paters, scheutisten en jezuïeten*, Berchem, 1992, pp. 294-340.
- DE MEULDER (B.), "Mavula: An African Heterotopia in Kwango, 1895-1911", *Journal of Architectural Education*, LII, 1998, pp. 20-29.
- DENEFF (A.), EVERS (C.), PILETTE (M.) (eds.), *De la Mission du Kwango à la Province d'Afrique centrale. Les jésuites au Congo-Zaïre, cent ans d'épopée*, Brussel, 1995.
- DE SAINT-MOULIN (L.), "Histoire des Jésuites en Afrique Centrale", *Zaire-Afrique*, XXXI, 1991, pp. 443-458.
- DE SAINT-MOULIN (L.), "Cent ans de présence jésuite en Afrique centrale", *Zaire-Afrique*, XXXIII, 1993, pp. 545-574.
- FRANÇOIS (W.), "Een tropische storm in katholiek België. De controverse rond de plaats van de katholieke missies in Congo-Vrijstaat (1905-1906)", *Trajecta*, X, 2001, pp. 136-159.
- FRANÇOIS (W.), "Stilzwijgen of protest? De rol van de katholieke missies in Leopolds Congo", *Wereld en Zending*, XXXI, 2002, pp. 12-20.
- JANSSENS (E.) (ed.), "Rapport de la Commission d'enquête", *Bulletin Officiel de l'État Indépendant du Congo*, XXI, 1905, pp. 135-285.
- JANSSENS (É.), CATEAUX (A.), *Les Belges au Congo. Notices biographiques*, vol. 3: [Les Missionnaires], Antwerpen, 1912.
- LAVEILLE (E.), *L'évangile au centre de l'Afrique. Le P. Van Hencxthoven, S.J. Fondateur de la mission du Kwango (Congo Belge) (1852-1906)*, Leuven, 1926 (Museum Lessianum – Section missiologique, V).
- LOUIS (W.R.), STENGERS (J.) (eds.), *E.D. Morel's History of the Congo Reform Movement*, Oxford, 1968.
- MARCHAL (J.), *E.D. Morel contre Léopold II. L'Histoire du Congo 1900-1910*, 2 vols., Parijs, 1996 (Zaire: Histoire & Société).

- MUKOSO NG'EKIEB (F.), *Les origines et les débuts de la Mission du Kwango*, Kinshasa, 1993 (Histoire du christianisme africain C.A.E.K., I).
- NDAYWEL È NZIEM (I.), *Histoire générale du Congo. De l'héritage ancien à la République Démocratique*, Parijs/Brussel, 1998.
- RENDERS (L.), *De visie van de Kamer op Congo rond de eeuwwisseling*, Leuven, 1999 (onuitgegeven licentiaatsverhandeling).
- STENGERS (J.), "Le rôle de la Commission d'Enquête de 1904-1905 au Congo", *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves*, X, 1950, pp. 701-726.
- STENGERS (J.), *Congo. Mythes et réalités. 100 ans d'histoire*, Parijs/Louvain-la-Neuve, 1989 (Document Duculot), pp. 91-147.
- SYMOENS (J.-J.), STENGERS (J.) (eds.), *Le centenaire de l'État Indépendant du Congo. Recueils d'Études. Bijdragen over de honderdste verjaring van de Onafhankelijke Kongostaat*, Brussel, 1988 (Koninklijke Academie voor Overzeese Wetenschappen van Brussel).
- VANGROENWEGHE (D.), *Leopold II & Kongo. Het Evenaarsdistrict en het Kroondomein 1885-1908*, 2de ed., Brugge, 1985.
- VANGROENWEGHE (D.), *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*, Brussel/Amsterdam, 1985.
- VANYSACKER (D.), "Les missions belges et néerlandaises au cours des 19e et 20e siècles", *Neue Zeitschrift für Missionswissenschaft. Nouvelle revue de science missionnaire*, LIII, 1997, pp. 241-270.
- VELLUT (J.-L.), "Réflexions sur la question de la violence dans l'histoire de l'État Indépendant du Congo" in: P. MABIALA MATUBA-NGOMA (ed.), *La Nouvelle Histoire du Congo. Mélanges eurafricains offerts à Frans Bontinck, c.i.c.m.*, Tervuren/Parijs, 2004 (Cahiers africains, 65-67 [série 2003]), pp. 269-287.

L'enquête judiciaire de Moth-Borglum à la mission des Jésuites à Lemfu-Congo (1905). Une mise en accusation justifiée de l'oppression ou bien une "comico-tragique aventure"?

WIM FRANÇOIS

RÉSUMÉ

Au début de 1905, Holger Gutsen Moth-Borglum, le substitut du procureur de l'État à Léopoldville (Congo), mène une enquête judiciaire sur des abus réels ou supposés à la mission des Pères Jésuites de Lemfu. Il y recueille les dépositions d'habitants de la mission et de Congolais vivant dans les environs qui se plaignent de la façon dont ils sont traités par les Jésuites. Ces plaintes ne peuvent être dissociées du zèle avec lequel les pères essaient de recueillir

autant d'enfants que possible dans leurs missions et "fermes-chapelles" et, ainsi, de les isoler du milieu païen dont ils sont issus. Au cours de cette période, la maladie du sommeil rend beaucoup enfants orphelins et l'État confie la tutelle légale aux Jésuites. Dans les missions les jeunes reçoivent une éducation de base; ils apprennent la religion et la morale catholique et sont initiés au travail. A cause de la stricte discipline à laquelle ils sont soumis, pas mal de jeunes tentent de s'enfuir et de regagner leurs villages. Ceux qui sont rattrapés sont punis de la chicotte ou de la mise aux fers. Au résumé des plaintes qu'il a reçues de la part des Congolais, le substitut, dans son rapport mensuel, donne libre cours à ses sentiments anticléricaux et même antireligieux. Son document n'est pas apprécié par ses supérieurs hiérarchiques.

De leur côté, les Jésuites font parvenir à l'administration congolaise une réfutation officielle dans laquelle ils accusent Moth-Borglum de parti pris. Tout cela amène le gouvernement congolais à ouvrir une 'enquête' sur la façon dont 'l'enquête judiciaire' de Moth-Borglum était conduite. A la suite de celle-ci, Moth-Borglum est déplacé vers un autre district du Congo, tout en conservant sa fonction de substitut. Toutefois, il communique le dossier complet à la commission d'enquête, qui, entre la fin de 1904 et le début de 1905, parcourt une partie du pays afin d'examiner les accusations qui ont été portées contre le régime congolais. C'est entre autres sur la base de ce dossier que la commission d'enquête s'est faite une idée des missions des Jésuites au Congo. Ce sujet sera traité dans un prochain article.

A judicial inquiry at the mission of the Jesuits in Lemfu-Congo (1905). A legitimate complaint against oppression or a "comico-tragique aventure"?

WIM FRANÇOIS

SUMMARY

Early in 1905, Holger Gutsen Moth-Borglum, the substitute public prosecutor of Leopoldville, conducted a controversial investigation into abuses that were alleged to have occurred at the Jesuit mission of Lemfu in the Congolese

Kwango-region. Inhabitants of the Lemfu-mission and native Congolese of the surrounding area had leveled a series of complaints regarding the way in which they had been treated by the Jesuits. Moth-Borglum recorded all the evidence. These complaints were closely connected to the Jesuits' diligence in recruiting as many youngsters as possible and, in the process, isolating them from their ancestral and 'pagan' mode of living. In this specific period, the sleeping illness had rendered many children orphans and the Jesuits had received from the Congolese government the rights of legal guardianship over many of them. At the missions the youngsters received a basic education. They were, however, principally trained in the Catholic faith, in Catholic (conjugal) ethics, and in a Western work ethic. As a consequence of the strict discipline they were subjected to, a lot of young people tried to escape the missionary institutions. Those who were picked up after an attempted escape often received corporal punishment or were chained up for several days. Next to a summary of the complaints made by the Congolese, Moth-Borglum's monthly report also contained his anticlerical and antireligious opinions. Understandably, his superiors were far from appreciative of this. For their part, the Jesuits sent an official refutation to the Congolese administration in which they accused Moth-Borglum of favoritism. As a consequence, the government made an 'inquiry' into the way the substitute had conducted his investigation. This led to Moth-Borglum's transfer to another district in the Congo, although he maintained his position as a substitute. Before he had received this sanction, however, he sent both the records of his investigation and his monthly report to the Committee of Inquiry, which, at the end of 1904 and the beginning of 1905, traveled around the Congo in order to investigate the accusations of cruelty lodged against the Congolese regime. On the basis of the dossiers of Moth-Borglum and others, the Committee of Inquiry sketched a picture of the Jesuit missions in the Congo. This, however, must be the subject of another contribution.